

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

**ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ФАКУЛЬТЕТ ЗАОЧНОГО НАВЧАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ ННІ ПОЗН

Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни «ФІЛОСОФІЯ ПРАВА»

Для студентів факультету
заочного навчання цивільних
осіб ННІ ПОЗН

Дніпро – 2016

Конспект лекцій підготувала **Марченко О.В.** – завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор філософських наук

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Побочий І.А., завідувач кафедри філософії та політології Національної металургійної академії України, доктор політичних наук, професор;

Шевцов С.В., професор кафедри філософії Національної металургійної академії України, доктор філософських наук, професор.

Конспект лекцій обговорений та схвалений на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін юридичного факультету

“ ___ ” _____ 2016 р.,
протокол № 23

**ТЕМА № 1. «ФІЛОСОФІЯ ПРАВА ЯК САМОСТІЙНА ГАЛУЗЬ
ФІЛОСОФСЬКОГО ЗНАННЯ»
(2 години)**

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Поняття, сутність і призначення філософії права, об'єкт і предмет вивчення. Філософія права у діяльності юриста.....__
2. Структура і функції філософії права.....__
3. Методологічний інструментарій та методологічна місія філософії права.....__
Методологічна платформа філософії права.....__
4. Першоджерела права.....__

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І. Філософія права. – К., 2003.
2. Максимов С. І. Філософія права : сучасні інтерпретації : вибр. праці : статті, аналіт. огляди, переклади (2003-2010). – Х., 2010. – 336 с.
3. Марченко О.В. Філософія права : навчальний посібник / Марченко О.В. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. – 2015. – 304 с.
4. Марченко О.В. Філософські пріоритети осмислення права: методологічна рефлексія ключових понять / Науковий вісник ДДУВС. – № 1. – 2013. – С. 67–74.
5. Марченко О.В. Право як ціннісно-нормативна система: темпоральний аспект / Науковий вісник. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. - Київ: Гілея. – Випуск 75. – 2013. – С. 213–216.
6. Нерсисянц В. С. Философия права. – М., 2005. – 656 с.
7. Розин В.М. Генезис права: методологический и культурологический анализ. – М.: NOTA VENE Медиа Трейд Компания, 2003. – 336 с.
8. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. ; за ред. О. Г. Данильяна. – Х., 2009. – 208 с.
9. Філософія права : проблеми та підходи / за заг. ред. П. М. Рабіновича. – Л., 2005. – 290 с.
10. Філософія права: Навч. посіб. / О.О. Бандура, С.А. Бублик, М.Л. Зайнчковський та ін; за заг. ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

розкрити сутність і призначення філософії права, визначити її дисциплінарний статус у системі наук; з'ясувати предмет, функції та основні питання філософії права; обґрунтувати необхідність вивчення філософії права майбутніми юристами; проаналізувати основні підходи до розуміння методологічного наповнення дисципліни.

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Філософія права» – необхідний елемент теоретичної, світоглядної, методологічної та спеціальної підготовки юристів. Це цілком самостійна галузь філософського знання, що має давню історію і потужну джерельну базу. Останнім часом спостерігається зростання інтересу до цієї галузі філософського знання. Частково це пояснюється посиленням у суспільстві тенденцій до гуманізації правових відносин, не останню роль відіграли й соціальні перетворення, пов'язані із відродженням державності на пострадянському просторі.

Філософсько-правові дослідження зробили значний внесок у формування і розвиток правової й політичної культури людства, ідей верховенства права, громадянського суспільства і правової держави, що обумовлює фундаментальне значення філософії права у системі юридичного та соціально-гуманітарного знання.

I. ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ І ПРИЗНАЧЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА, ОБ'ЄКТ І ПРЕДМЕТ ВИВЧЕННЯ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА У ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИСТА

Філософія права – самостійна галузь знання філософії, що передбачає вивчення сутності й смислу права, його цінності й значення у житті людини та суспільства. Об'єктом дослідження цієї гілки філософського вчення є уся правова реальність, «світ» права у його всезагальності і цілісності й, у першу чергу, смислове наповнення права. Предмет філософії права – сутнісні позаюридичні основи права – пізнавальні, ціннісні, соціальні, антропологічні та ін. Відповідно завданням цієї галузі наукового знання слід вважати виявлення й обґрунтування смислу права. На відміну від загальної теорії права, яка вивчає діючу правову систему й описує її поточний стан, філософія права репрезентує його таким, яким воно має бути. Вона розглядає позитивне право з боку його розумності, справедливості, істинності, цінності тощо, але для цього потрібно вийти за його межі. По суті філософія права займається пошуком істини про право. А основним, визначальним для цих пошуків стають такі питання: що являє собою право як спосіб людського буття, у чому його цінність і значущість для суспільства в цілому і для кожної людини зокрема?

Філософія права навертає мислення юриста до ясності й організованості, вона є своєрідним світоглядним орієнтиром для розуміння конкретних законів та усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків між окремими правовими системами та закономірностями суспільного розвитку. Отже, філософію права потрібно вивчати для того, щоб отримати відповіді на питання: в чому полягає сутність і смисл права, коли і як воно виникає, існує воно одвічно і незмінно, чи розвивається, а отже, як воно розвивається, в якому напрямку, як поняття «право» співвідноситься з іншими поняттями, в чому полягає його значимість і цінність у житті як окремої людини, так і цілого суспільства?

Усі ці питання так або інакше постають перед практикуючими юристами. А отже можемо зробити висновок, що

Визначаючи місце філософії права у системі наук, слід враховувати існування двох підходів до розуміння її статусу.

Перший підхід передбачає розгляд філософії права як частини загальної філософії, якими є, наприклад, філософія моралі, філософія політики, філософія релігії. У відповідності із цим підходом право осмислюється із загальнофілософських позицій у нерозривному зв'язку із культурою, історією, наукою – тими складовими людського буття, що визначають його світогляд і спосіб мислення. Другий підхід зосереджує увагу на роз'ясненні конкретних правових принципів і норм, враховуючи укорінені у людській свідомості моральні цінності і правила поведінки. В такому випадку філософія права виступає свого роду теоретичним фундаментом позитивного права і науки про позитивне право.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Таким чином, філософія права – це єдина (дослідницька і навчальна) дисципліна, яка потребує поєднання філософської підготовки і знання визначальних проблем політико-правової теорії і практики. Основне питання філософії права – «Що таке право і який смисл його існування?» – нерозривно пов'язане із трьома іншими, не менш важливими, питаннями: «Як право співвідноситься із мораллю? (питання права і справедливості)», «Чому людина має коритися закону і де межа цієї покори? (питання права і влади)» і нарешті «Чи можна звести право лише до певних нормативно-установчих схем? (питання співвідношення позитивного і природного права)».

II. СТРУКТУРА І ФУНКЦІЇ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

За своєю структурою філософія права наближена до структури загальної філософії. Вона має такі структурні підрозділи:

1) *онтологія права*, у якому досліджуються проблеми природного права та його засадничих основ, буття права і форм його існування, зв'язку права із соціальним буттям;

2) *антропология права*, у якому розглядаються антропологічні засади права, поняття «правова людина», права людини як вираження особистісної цінності права, а також проблеми статусу інституту права у сучасному суспільстві, права людини у конкретному соціумі, відносини особистості і правової системи та ін.

3) *гносеологія права*, в якому досліджуються особливості процесу пізнання у сфері права, основні етапи, рівні і методи пізнання у праві, проблема істини у праві, а також правова практика як критерій правової істини;

4) *аксіологія права*, в якому увага зосереджена на цінності як визначальній характеристиці людського буття, спосіб буття цінностей, аналізуються основні правові цінності (справедливість, свобода, рівність, права людини тощо), їх «ієрархія» та спосіб досягнення в умовах сучасної правової реальності. До сфери інтересів аксіології права відносять питання співвідношення права з мораллю, політикою, релігією, а також питання правового ідеалу та правового світогляду;

5) *прикладний розділ*, в якому розглядаються філософські проблеми конституційного права (правова державність, розділення владних повноважень, конституційна юрисдикція), цивільного права (договір, власність тощо), кримінального, процесуального права та ін.

Як і будь-яка інша філософська дисципліна філософія права виконує певні функції. Найбільш важливими серед них є світоглядна, методологічна, аксіологічна, інформативна та виховна.

Світоглядна функція полягає у формуванні в індивіда узагальненого погляду на світ права, правову реальність, тобто на функціонування і розвиток права як одного із способів людського буття; вона певним чином торкається питань сутності і місця права у світі, його цінності і значущості у житті людини та суспільства в цілому, іншими словами, формує правовий світогляд людини.

Методологічна функція філософії права знаходить своє відображення у формуванні певних моделей пізнання права, що забезпечують реалізацію відповідної дослідницької діяльності. Саме завдяки цій функції з'являються методи і категорії, з допомогою яких відкриваються нові обрії у дослідженні конкретних філософсько-правових проблем.

Аксіологічна функція забезпечує формування в індивіда комплексу правових цінностей (свобода, рівність, справедливість тощо), а також уявлення про правовий ідеал та інтерпретацію з позицій цього ідеалу правової дійсності, критика її структури і стану.

Інформативна функція полягає у створенні так званого «образу права» – адекватному відображенні права як специфічного об'єкта буття, його суттєвих елементів, структурних зв'язків, закономірностей.

Виховна функція філософії права реалізується у процесі формування правосвідомості і правового мислення. Завдяки цій функції в індивіда виробляються певні правові установки, правова культура і орієнтація на дотримання правових норм.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Філософія права має такі структурні підрозділи: *онтологія права, антропологія права, гносеологія права, аксіологія права, прикладний розділ.*

Як і будь-яка інша філософська дисципліна філософія права виконує певні функції. Найбільш важливими серед них є світоглядна, методологічна, аксіологічна, інформативна та виховна.

ІІІ. МЕТОДОЛОГІЧНА МІСІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЧНА ПЛАТФОРМА ФІЛОСОФІЇ ПРАВА.

Методологічна місія філософії права полягає у тому, щоб виявляти шляхи і способи пізнання права в усьому його об'ємі, внутрішні зв'язки й тенденції закономірного розвитку усіх правових явищ і процесів у їхній єдності, цілісності і системності.

Історія політико-правової думки (особливо ХІХ – ХХ століття) показала, що філософія права здатна розвиватися на основі будь-якого з існуючих напрямів: платонізму, аристотелізму, томізму, кантіанства, гегельянства, марксизму, позитивізму, фрейдизму, феноменології, прагматизму, екзистенціалізму тощо. У цьому різноманітті філософських шкіл і напрямів все ж таки можна виділити найбільш значимі, які лягли в основу методологічної платформи філософії права.

1. Позитивізм, засновником якого вважається Огюст Конт (1798 – 1857 рр.), проголосив відмову від умоглядної філософії (яскравим прикладом якої, на думку Конта, може слугувати німецька класична філософія).

2. Діалектичний матеріалізм (марксизм) – розроблений К. Марксом і Ф. Енгельсом філософський напрямок, що спирався на систему гегелівської діалектики, трансформовану в дусі матеріалістичного монізму ХІХ століття. До основоположуючих принципів матеріалізму належать твердження про те, що єдність світу полягає в його матеріальності, що матерія існує незалежно від свідомості і поза нею, що матерія первинна і первородна, а свідомість вторинна і похідна.

3. Феноменологія – вчення, в основу якого покладено спеціальний метод феноменологічної редукції, що відбувається в два етапи: ейдичної редукції (на якому під сумнів ставиться цінність вихідного для багатьох наук вірування у реальність зовнішнього світу) і трансцендентальної редукції (коли під сумнів ставиться вірування в реальність «Я» як частини зовнішнього світу). Його родоначальниками вважаються Е. Гуссерль, Ф. Brentano і М. Хайдеггер.

4. Прагматизм. Ця філософська течія зародилася в межах позитивістського напрямку, що відмежувався від традиційної метафізичної проблематики, постулюючи головним завданням науки пошук відповіді не на питання «Чому?», а на питання «Як?». По суті, прагматизм запропонував свій варіант розв'язання основного питання філософії щодо первинності духу або матерії. У своїй концепції істини він прагне поєднати матеріалізм та ідеалізм.

Головним критерієм істини є корисність, а вона може мати як ідеальне, так і матеріальне втілення.

5. Релігійна філософія. Віровчення, в якому релігійна догма набуває вигляду раціоналізованої теоретичної системи, також може вважатися філософією. Яскравий приклад – християнська філософія (А. Блаженний, Т. Аквінський, Ж. Марітен, М. Бердяєв) пронизана ідеями гріховності життя, невідворотного кінця світу і встановлення царства Божого на землі.

6. Екзистенціалізм – філософія «існування» – напрям у філософії ХХ століття, що розглядає людину як унікальну духовну істоту, здатну до вибору власної долі. Основним проявом екзистенції є свобода, що передбачає відповідальність людини за результат свого вибору.

Своєрідними «полюсами» в осмислення права, його протилежними пізнавальними парадигмами слугують *правовий позитивізм і теорія природного права*, які по-різному інтерпретують природу права – відповідно як одновимірної або багатовимірної реальності.

Правовий позитивізм утверджує як єдине істинне лише позитивне право – реальний, існуючий у законах, інших документах, фактично відчутний (і тому «позитивний») нормативний регулятор.

Теорія природного права зазнала протягом історії свого розвитку значних трансформацій. У західній філософській традиції можна виділити наступні етапи розвитку ідеї природного права: натуралістично-космологічний, теологічний та раціональний.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Методологічна місія філософії права полягає у тому, щоб виявляти шляхи і способи пізнання права в усьому його об'ємі, внутрішні зв'язки й тенденції закономірного розвитку усіх правових явищ і процесів у їхній єдності, цілісності і системності.

Побудова правової держави неможлива без належної розробки філософії права як теоретико-методологічної бази правової науки, що динамічно розвивається у сучасному глобалізованому світі. Лише на такому фундаменті може сформуватися правосвідомість й правова культура громадян незалежної Української держави й відбутися удосконалення правової системи.

ІV. ПЕРШОДЖЕРЕЛА ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

4.1. Міф як джерело філософського осмислення права. У своєму виникненні політико-правова думка у давніх народів на Сході і на заході – у єгиптян, індусів, китайців, вавилонян, персів, євреїв, греків, римлян – сягає міфологічних витоків і оперує міфологічними уявленнями про місце людини у світі. На ранній стадії свого розвитку світосприйняття, яке лише умовно можна іменувати політичним і правовим, ще не встигло відокремитись у самостійну форму суспільної свідомості і являло собою нерозривну складову міфологічного світогляду.

Світоглядні конструкції у цей період будуються на міфологічній основі: через міф відбувається пояснення походження світу і людини, таємниць народження і смерті, виникнення ремесел тощо. Відповідно й правові відносини розуміються буквально через діяння богів, духів, сил природи, які опікуються людиною або карають за непослух, активно втручаються в її долю. Як єдино можливий універсальний засіб духовного освоєння світу міф поєднував в собі не лише реалістичні знання, художні образи, соціальні норми і зразки поведінки, а й певну систему правових відносин.

Первісний магічний синкретизм культури і природи реалізується у просторі фізичного світу і знаходить своє відображення у колективній свідомості. У первісному суспільстві, де суспільне ціле домінувало над індивідом, «Я» не вирізняється із суспільного «Ми». Колективізм первісного суспільства переноситься на природні явища: природні властивості та зв'язки пояснюються за аналогією до відносин у родовій общині, відповідно природні явища одухотворюються, їм приписуються людські риси. Таке пояснення називається антропоморфізмом. У свою чергу, людина, родові зв'язки і відносини набувають натуроморфного забарвлення: людині приписуються ознаки тварин (зооморфізм), рослин (фітоморфізм) тощо.

Таким чином, у міфах людина нерозривно поєднана із природою. Її індивідуальна свідомість не виокремлена з групової.

4.2. Релігія як джерело філософського осмислення права На відміну від міфу, релігія (лат. religio – благочестя, святість і лат. religare – пов'язувати, поєднувати) не «змішує» земне і сакральне, а навпаки, «розводить» їх на протилежні полюси. Абсолютне начало, таким чином, виноситься у трансцендентну сферу, що знаходиться за межами свідомості і пізнання розумного. У релігійному світосприйнятті вже з'являється рефлексія в її найпростіших формах, водночас вона все ще стихійна і мало усвідомлена. Поступово роль свідомого начала зростає у релігійному розумінні світу. Однак, від свого виникнення й до сучасного етапу існування релігійне сприйняття суспільної реальності, подібно до міфологічного, розглядає відношення «людина – суспільний світ» не у його чистому вигляді, а через посередництво низки інших, незвичайних, істот – богів, духів, ангелів, демонів тощо.

4.3. Полісна демократія як джерело античного права. Давньогрецьке місто-держава являло собою унікальний приклад соціуму, здатного діяти як мислячий суб'єкт з єдиною волею і розумом. Усвідомлюючи свою індивідуальність, ця міні-держава функціонувала подібно до життя людини з усіма її звичками, бажаннями, недоліками характеру й усвідомленням встановлених у суспільстві обмежень практичної свободи, з одного боку, і негамовних духовних устремлінь – з іншого.

Межі буття давнього грека співпадали з межами полісу, в якому він мешкав. Цілісність, структурованість і водночас замкненість та самодостатність полісу дозволяли грекам ототожнювати зовнішній простір із внутрішнім світом людини. «Людиноподібність» давньогрецького простору

розкривається у давніх текстах. З них стає зрозуміло, що буття є тілесним, предметним, а життя природи й усі його прояви осмислюються за аналогією до людського. Боги також мають людську подобу, система їхніх відносин будується у відповідності із ієрархією, прийнятою у людському суспільстві.

Полісна демократія сформувалася багато в чому завдяки необхідності активного включення не лише тілесних, але й інтелектуальних сил членів полісу задля захисту від ворожого зовнішнього світу. Традиція публічного обговорення питань організації життя полісу, військових, державних і правових проблем бере свій початок з часів архаїки, коли «кермо» управління полісом знаходилося на ринковій площі – агорі. Схильність до такого обговорення мали усі – і плебс, і аристократи, і владна верхівка.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

Міфологічне бачення світу є принципово нереклексивним. Міф закінчується там, де починається рефлексія, аналіз і самоаналіз. Тому міфологічна свідомість, і в цьому полягає один з її основних парадоксів, ставить і розв'язує навіть найголовніші історичні, смисложиттєві питання несвідомо, «за спиною свідомості» (за висловом Гегеля), інстинктоподібно.

Релігійне сприйняття суспільної реальності, подібно до міфологічного, розглядає відношення «людина – суспільний світ» не у його чистому вигляді, а через посередництво низки інших, незвичайних, істот – богів, духів, ангелів, демонів тощо.

Завдяки потребам політики й необхідності вирішувати державницькі справи різного рівня складності виник феномен давньогрецької філософії. В подальшому він став благодатним ґрунтом для західноєвропейської філософської традиції з її діалогічністю, рефлексивністю, міфологічною й інтуїтивно-раціональною роздвоєністю.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Отже, можна підвести наступні підсумки:

1. Право, як сфера людської діяльності, тісно пов'язана із філософією. Фундаментальні категорії права – справедливість, свобода, рівність, провина й відповідальність – є водночас і визначальними філософськими категоріями, а проблеми правового характеру своїм корінням сягають основоположних положень філософії щодо онтологічної структури світу і способів його пізнання, призначення людини й суспільства, ідеалу і антиідеалу та ін. Аби сформувати в юриста ці фундаментальні уявлення про світ і людину у цьому світі, а отже і про буття права та правову людину, необхідно вивчати філософію права, яка, за твердженням відомого британського філософа права Г. Харріса, «не є частиною підготовки юриста як юриста, її існування пов'язане з більш важливим завданням – підготовкою юриста як громадянина і громадянина як критика права».

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються базові, основоположні теоретичні поняття та положення філософії права як науки, особливості розвитку філософсько-правової думки на різних історичних етапах.

При підготовці теми, студентам слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння філософії права, її методологічної місії та методологічної платформи.

Рекомендується дослідження природи права, його змістових характеристик з урахуванням сучасних концепцій праворозуміння і правотворення, а отже, є необхідним для формування в майбутніх юристів високої філософсько-методологічної культури.

Для вдалого засвоєння цієї теми, студентам варто звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри соціально-гуманітарних дисциплін.

Під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

ТЕМА № 2. РОЗВИТОК ІДЕЇ ПРАВА НА ДАВНЬОМУ СХОДІ (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Основні закономірності та передумови розвитку ідеї права на Давньому Сході.....__.
2. Філософське осмислення права у Біблії. Філософсько-правові ідеї у Старому і Новому Завітах.....__.
3. Ідея права у Стародавньому Китаї та Давній Індії.....__.
4. Формування та розвиток мусульманської правової думки.....__.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Антология мировой философии. В 4-х т. / Ред. коллегия: В. В. Соколов и др., М. : «Мысль», 1969 – 1973. Т 1. – 935 с.
2. Ахутин А. В. Античные начала философии / А. В. Ахутин. – СПб. : Наука, 2007. – 783 с.
3. Древнеиндийская философия (начальный период). М. : Из-во социально-экономической литературы, 1963. – 272 с.
4. Древнекитайская философия. Собрание текстов в 2-х томах. М., 1972–1973, Т. 1– 348 с.
5. История государства и права зарубежных стран. В 2-х т. Т. 1. / Отв. ред. д.ю.н., проф. Н.А. Крашенинникова, О.А. Жидков. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: НОРМА, 2007. – 720 с.
6. Конфуций. Изречения (перевод, предисловие и комментарий И. И. Семенов). М., 1994. – 280 с.
7. Марченко О.В. Філософія права : навчальний посібник / Марченко О.В. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. – 2015. – 304 с.
8. Нерсисянц В. С. Философия права. – М., 2005. – 656 с.
9. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. ; за ред. О. Г. Данильяна. – Х., 2009. – 208 с.
10. Філософія права: Навч. посіб. / О.О. Бандура, С.А. Бублик, М.Л. Заінчковський та ін; за заг. ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

дослідити особливості філософського осмислення злочину і покарання у Біблії; розкрити сутність та основні напрями філософії права Давнього Сходу, зокрема з'ясувати специфіку філософсько-правових вчень Китаю та Індії, мусульманської філософсько-культурної спадщини; проаналізувати основні підходи до розуміння філософії права Давнього Сходу.

ВСТУП

Перші цивілізації на Стародавньому Сході почали освоювати правовий і політичний простір людини спочатку стихійно, а потім цілеспрямовано, створюючи етико-політичні доктрини. Поступово зароджується раціональне уявлення про владу, державу, закон, саму науку політики. Поворот від Бога до людини в буддизмі, утвердження морально-духовної рівності людей, ролі природного закону, моральних критеріїв у політиці та світоглядних принципах давньосхідних філософів – стали помітним прогресом знань і гуманізму.

Уявлення давніх мислителів філософів про природне і волеустановлене право, права людини, ідеї благозаконня, «правління філософів» і «мудрих законів», класифікація форм держави, концепції демократії, поділу влади суттєво вплинуть на наступний розвиток філософії права, її фундаментальні ідеї й визначать магістральний розвиток європейської цивілізації, зрештою вони стануть основою сучасної гуманістичної традиції.

І. ОСНОВНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ТА ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ІДЕЇ ПРАВА НА ДАВНЬОМУ СХОДІ

З появою держави і встановлених нею норм і правил поведінки люди почали розмірковувати про ці соціальні феномени, їхні сутність і роль у суспільному житті. З огляду на це формувались і уявлення людей про їхнє місце у світі, взаємини з іншими людьми, права та обов'язки, державний устрій. Такий підхід до розуміння сутності держави, порядку, справедливості був характерним для більшості народів, про що свідчать перші літературні пам'ятки країн Стародавнього Сходу, Греції, Риму, а також Київської Русі. Але схожість підходів різних народів у визначенні першоджерела земних порядків мала місце тільки на початковій стадії виникнення цих поглядів. Із часом, розвиваючись, погляди на державу і право, порядок і справедливість почали різнитися, набувати різних напрямку й забарвлення.

Водночас незмінними для усіх східних цивілізацій залишилися такі ознаки: держава – деспотична, право – при всіх своїх подекуди суттєвих відмінностях – стоїть на боці багатства і знатності. Проте саме на Сході

виникли і розвинулися землеробство, ремесла, архітектура, а разом із ними – державність і право, юридична література і правова культура в цілому. Цей поступ відбувався у нерозривному зв'язку із утвердженням рабства як головного рушія у життєдіяльності давньосхідних народів.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Для давньосхідних правових систем характерний високий ступінь відокремленості народів одне від одного, замкненості на суто національних релігійних традиціях і нормах суспільного співжиття, що пояснюється не в останню чергу географічною віддаленістю перших східних держав.

II. ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ПРАВА У БІБЛІЇ. ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ІДЕЇ У СТАРОМУ І НОВОМУ ЗАВІТАХ

Згідно із Біблією людські закони не просто співіснують з божественним, вони корелюють із ними, хоча подекуди й не узгоджуються. Проте незмінним залишається той факт, що людський суд може бути несправедливим: «А ще бачив я під сонцем місце суду, а там – беззаконня; місце правди – а там неправда. І сказав я в серці своєму: «праведного і нечестивого буде судити Бог, тому що час для кожної речі, і суд над усякою справою – там» (Еккл.3), а Божий суд справедливий завжди, і від нього грішнику вже не приховатися. Як бачимо розуміння закону у Біблії має чітке розмежування (закони людські і закони Божі) і наповнене суб'єктивним ставленням – справедливий/несправедливий/не завжди справедливий.

Водночас неправомірність дій влади не може бути підставою для порушення закону: «Всякий нехай буде покірний владі, адже немає влади не від Бога». Варто замислитись і над такими твердженнями: «хто дотримується усього закону, але згрішить у чомусь одному, той стає винуватим в усьому» або «закон встановлено не для праведника, а для беззаконних, нечестивих і грішних». Якщо звернемось до Нового Заповіту, зокрема до загибелі Ісуса на хресті, то очевидно є демонстрація ставлення істинно віруючої людини (в даному випадку, Сина Божого) до влади. Хіба не міг уникнути Ісус цієї страшної страти, що відбулася за несправедливим вироком? Проте він покірно приймає рішення людського суду, утверджуючи своїм вчинком всепрощаючу любов до ближнього.

Першими законами, які були дані Богом людям у «писаному» вигляді, можна вважати висічені на кам'яних скрижалях заповіді, що зберігалися у Ковчезі Завіту. Іншою святинєю були закони, отримані Мойсеєм від Бога. Як і Ковчег Завіту, вони зберігалися в Єрусалимському храмі, де не було ніяких інших святинь. Прикладів такого поклоніння праву в історії більше не було. Втім, не було й права, яке б настільки вплинуло на хід історії, як біблейське. Саме воно було покладено в основу трьох цивілізацій – іудейської, християнської та ісламської.

У I столітті на території Римської імперії виникла нова релігія – християнство. У відповідності із новою релігією справедливість і правда відкриваються людині у новому законі, що утверджував любов до ближнього. Якщо Старий Завіт приписував мститися своїм ворогам, то Новий – прощати їх. Основний принцип християнської концепції, що закликає до покори владі, відображено у постулаті: «Віддавайте Богу Боже, а Кесарю – Кесарево».

Основне призначення людини полягає у виявах любові один до одного. У Новому Завіті наголошується, що «любов – над усе», «любов довго терпить, милосердствує, не заздрить, не величається, не поводить нечемно, не шукає тільки свого, не рветься до гніву, не думає лихого, не радіє з неправди (але тішиться правдою), усе зносить, вірить у все, сподівається всього, усе терпить», «любов між людьми наближує до Бога», але мова йде про «нелицемерну любов».

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Біблія є цінним джерелом для вивчення прадавньої правової системи, її філософського осмислення. Саме там ми знаходимо відповідь на головні питання філософії права: Закон Божий є найголовнішим законом для людини, він не може бути несправедливим, кара за його порушення – вічні муки після смерті; закон людський обов'язковий для виконання людиною на землі, адже «немає влади не від Бога»; обидва закони, Божий і людський співвідносні в моральному аспекті, проте поняття «гріх» і «злочин» мають різне змістове наповнення: те, що Біблія називає гріхом, далеко не завжди розуміється людським судом як злочин.

ІІІ. ІДЕЯ ПРАВА У СТАРОДАВНЬОМУ КИТАЇ ТА ДАВНІЙ ІНДІЇ

Географічна особливість Китаю полягає у його територіальній відокремленості (тільки з півночі було відкрито доступ до країни, проте вже з ІІІ ст. до н. е. – побудовано Велику Китайську стіну).

Культурна замкненість і зосередженість на самій собі (все, що ззовні – жахливий світ варварів). Китайці відчували себе відповідальними (як єдині носії культури) – за збереження світоутворення, космічного циклу.

Особливість розуміння світу Поняття Центру – ідеальна точка, рівновіддалена від кордонів певного культурного простору – ойкумени.

Головне у праворозумінні давніх китайців: Людина та її відношення до держави та інших людей (законослухняна людина – має добру природу, і навпаки). Важливо уникати крайнощів і шукати у всьому «золоту середину».

Вперше саме у філософсько-правових вченнях Китаю поставлені питання про методи державного управління: Як треба управляти людьми, на чому це управління ґрунтується? (що основне – добродійність чи страх?).

Найкраще світоглядно-правові принципи давніх китайців розкриваються у конфуціанстві.

Конфуцій (551-479 рр.) до н.е – давній китайський мислитель, який стверджував, що держава має будуватися на принципах моралі і релігійному культурі. Особливості світогляду: «Благородний не за походженням. А за моральними якостями», Найголовніше – це людинолюбство – піклування батьків про дітей, повага дітей до батьків і старших у родині». Рішуче заперечував закони, бо вони передбачали юридичну рівність і носили як правило жорсткий характер.

Книга вчень Конфуція «Лунь-юй» –впродовж століть вивчалася напам'ять і цитувалася в юридичних суперечках.

Державна влада, учив Конфуцій, повинна користуватися довірою народу: «без довіри народу (правитель) не устоїть». На його думку, правителі повинні наставляти народ особистим прикладом, керувати на основі чеснот, а не законів.

Ряд політико-правових проблем по-новому вирішувались засновником моїзму **Мо-цзи** (479—400 р. до н. е.). Йому належить перша в історії світової філософсько-правової думки – концепція договірного виникнення держави. Основна ідея - природна рівність людей. Основним принципом у системі його поглядів був принцип загальної любові і взаємної вигоди. «Небо дотримується всезагальної любові і приносить усім користь», говорив він. Він стверджував, що доступ до влади повинен бути відкритий для всіх здатних і талановитих людей, а не тільки для тих, хто має знатне походження. Якщо правитель буде керувати країною, дотримуючись принципу загальної любові і користі, то ніколи не буде політичного хаосу.

Моїсти заперечували заміщення державних посад лише людьми знатного походження. Джерело мудрості вбачали не у вроджених чеснотах, а в читанні книг. До нас дійшли 10 філософсько-правових принципів моїстів, серед яких головний принцип – всезагальної любові і взаємної користі. Заперечували прив'язку добродійності до родинних зв'язків. Люди повинні допомагати одне одному, знаючий має навчити незнаючого. Головне – шанування мудрості. Категоричне засудження війн.

Інших поглядів на методи управління народом і державою, на роль закону і правителя додержувались **легісти** (законники) у IV—III ст. до н. е. Вони заперечували принципи гуманності, ритуалу, на основі яких, згідно з Конфуцієм, будується державне управління. Як основу суспільного порядку легісти визнавали **закон**, а гуманність вони вважали згубними для держави. Пріоритет: жорсткі закони, адже людина від народження має «злу» природу. Людина від народження прагне не суспільного блага, а особистого. Людина егоїст і неминучими є зіткнення різних егоїстичних інтересів. Краще покарати кількох невинних, ніж пропустити одного винного.

Пріоритетним у Давній Індії був кастовий принцип. Філософія права формувалася на базі міфологічно-релігійного світогляду. Одним із «стовпів» такого світогляду був брахманізм (середина I тис. до н.е.), джерелом якого стали Веди, а оформлення відбулося в Упанішадах – дослівно у перекладі означає «розташування учнів навколо вчителя».

У розумінні давніх індусів право не відокремлюється від моралі, релігії, ритуалів. Основна ідея – транс міграція душ. Визначальними для праворозуміння стали доктрини САНСАРИ (життєвого коловороту) і КАРМИ («закону воздаяння»). Відповідно панівними у світогляді індусів були принципи: «людина – сама собі суддя», «людина – причина своєї долі, і тим самим вона визначає свою подальшу долю». А також принцип розподілу на соціальні групи – варни, кожній з яких начертано свою дхарму – «шлях» – комплекс моральних, ритуальних і правових обов'язків

Згідно із законами карми і сансари Душа грішника після смерті опиняється у тілі людей нижчого походження, тварин, рослин, а праведника – відродиться у представникові вищої варни або взагалі у небожителі. З одного боку – людина – це вершитель власної долі, а з іншого – вона має бути покірною і терплячою у найскрутніших ситуаціях. Розуміння покарання за злочин розкриває поняття «данданіті»(покарання палицями). Це син Бога-Владики. Портрет володаря – освічений, уникає непомірних податків для народу і сам не схильний до злотолюбства.

Не менш значущим «стовпом» релігійно-міфологічного світогляду давніх індусів був буддизм, що сформувався у 6 ст. до н.е.

В основі його 4 основні благородні істини: «Жити – означає страждати», «Причина страждань – бажання», «Звільнитися від страждань можна позбувшись бажань», «Позбавитись бажань можна лише ставши послідовником Будди». Першооснова буддизму: рівність усіх людей від народження («Усі люди рівні, бо живуть в одному світі-стражданні, позбутися його і досягнути нирвани можливо лише позбувшись бажань»). До якої б варни ти належав, головне моральні вчинки людини.

Основні положення буддизму розкривають специфіку право розуміння: наявність централізованої влади - запорука дотримання і захисту моралі.

Ідеал – сильний керівник і добре організоване господарство

Концентрація на власній особистості, моральне самовдосконалення.

Слід згадати і про таку релігійно-світоглядну течію, як джайнізм. Його засновником вважається бог Джина (переможець) – над долею.

Основна ідея – це пошук шляху звільнення безсмертної, чистої душі від тіла, що занурене у пристрасті – аскетизм. Основні принципи: дотримуватися обітниць – не шкодити живим істотам, не брати чужого, уникати брехні.

Усі ці три напрями (брахманізм, буддизм, джайнізм – це регулятивні принципи поведінки, програми і норми життя індусів – прототипи правових ідей і цінностей.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

У більшості філософських шкіл Давнього Китаю переважала практична філософія, яка була тісно пов'язана з проблемами житейської мудрості, моралі, пізнання природи і соціальним управлінням.

Індійську філософію й зокрема її етико-правову складову не варто сприймати як екзотичний витвір загадкової для європейця культури. Вона

містить безліч «цілющих рецептів» для душі і розуму людини, які допомагають жити повноцінним життям. Головна цінність староіндійської філософії полягає в її зверненні до внутрішнього світу людини, до моралі особистості, в цьому, ймовірно, і криється таємниця її привабливості і живучості. Буддизм, а потім і джайнізм, проголосив пріоритетом гідність людини, яка прагне самовдосконалення. Їй не треба шукати бога, бо вона сама, як і все суще, є частиною божественного.

IV. ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК МУСУЛЬМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ДУМКИ

В основі мусульманського права лежать дві групи джерел. З одного боку, це, безумовно, Священний Коран та Сунна. Вони є ідейною основою всього правотворчого процесу в ісламі. З іншого боку, існують джерела, які мають правоприкладне значення (іджма, кіяс, шаріат фікх, рай та ін.).

Коран визнавався непорушною основою шаріату. Він має різні назви: Кітаб, Карім, Калам, Нур, Худа та ін. Усього зафіксовано 55 назв Корану. Він перше за важливістю джерело шаріату. Структурно Коран складається зі 114 сур різного розміру (від 3 до 286 аятів). Сури представлені у такому порядку, що, починаючи з другої (найбільшої в Корані), вони розташовані за принципом «від більшої до меншої». Найкоротша сура – 112-та (у ній 3 аяти).

Коран містить проповіді, обрядові та юридичні настанови, молитви та заклинання, повчальні розповіді та притчі. Близько 250 аятів Корану мають значення правових норм, які носять переважно загальний характер. Втім жоден з мусульманських юристів не сприймає його у якості кодексу мусульманського права. Разом з тим Коран є однією з найяскравіших пам'яток світової культури та людської цивілізації. До нас дійшло декілька Коранів з тлумаченням (тафсир) на старій тюркській, «кашгарській» мові у запису арабською графікою.

У правових нормах, що представлені у Корані, зачіпаються питання злочину та покарання. Конкретними прикладами положень Корану, що трактуються в юридичному сенсі, є приписи мусульманам цінувати милосердя Аллаха та самим бути милосердними. Це і вказівка давати прихисток «багатобожникам», якщо вони його попросили. Згідно із Кораном, за істинну (мусульманську) віру кожному правовірному воздадуться милості Аллаха. А ті, хто переступають віру або «вигадують на Аллаха брехню, не будуть щасливі».

Не зважаючи на релігійно-правовий характер Корану, його не можна назвати юридичним кодексом у сучасному розумінні. Положень юридичного характеру, що містяться у цій священній книзі, недостатньо для того, аби вести мову про кодифікацію. До того ж це був би односторонній та методологічно невірний підхід до Корану, лише формальне визначення його сутності. Більш того, багато правових інститутів, які мають величезне значення для формування та розвитку мусульманського права, у ньому навіть не згадуються.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

Отже, Коран як головна священна книга мусульман, як «керівництво для богобоязливих» та застереження для невіруючих все ж виступає, в першу чергу, як фундаментальна богословська праця. Коран, однак, не може розглядатися виключно як правова пам'ятка. Водночас ті критерії «чистоти» та «гріховності», які містяться у його сурах, сприяли розробці у цілому оригінальної шаріатської законодавчої системи.

ВИСНОВКИ ДО ТЕМИ

Державно-правові явища країн Давнього Сходу дають загальне уявлення про основні типи східної деспотії та давньосхідні правові системи. Керівну позицію у державі зазвичай посідав монарх, який мав необмежену владу над підданими. У більшості держав особистість його обожествлялася.

Як правило, у цих державах функціонували три відомства: фінансове, військове, суспільних робіт. Вони знаходилися під контролем відповідних сановників та монархів. Право формувалося як право-привілея, із вираженою класовою сутністю. Кримінальне право мало карально-терористичний характер і було спрямоване на придушення спроб виступити проти монарха й панівного класу.

Країни Давнього Сходу зробили значний внесок у розвиток світової цивілізації. Відображаючи загальну тенденцію, притаманну усім народам на первісній стадії розвитку правової думки, право довго залишалося звичаєвим і дуже повільними темпами трансформувалося у писане. Хоча давньосхідне право й було класово орієнтоване, воно все ж зберігало своє загальнонаціональне призначення. В цілому ж для цих правових систем характерний високий ступінь відокремленості народів одне від одного, замкненості на суто національних релігійних традиціях і нормах суспільного співжиття, що пояснюється не в останню чергу географічною віддаленістю перших східних держав.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються особливості розвитку філософсько-правової думки Давнього Сходу.

При підготовці теми, студентам слід враховувати різнобічні наукові підходи до класифікації та розуміння різноманітних філософсько-правових течій Давнього Сходу.

Для вдалого засвоєння цієї теми, студентам варто звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри соціально-гуманітарних дисциплін.

Під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

ТЕМА № 3. АНТИЧНА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

ПЛАН ЛЕКЦІЙ:

1. Періодизація античної філософії права....._
2. Розвиток філософсько-правової думки давньогрецькими мислителями..._
3. Філософія права у Стародавньому Римі....._

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Антология мировой философии. В 4-х т. / Ред. коллегия: В. В. Соколов и др., М. : «Мысль», 1969 – 1973. Т 1. – 935 с.
2. Аристотель. О душе / П. С. Попов ; пер., испр. и доп. М. И. Иткин ; прим. А. В. Сагадеев // Аристотель : Сочинения в 4 т. ; – М. : Мысль, 1976. – Т. 1. – 1976. – С. 371–448.
3. Ахутин А. В. Античные начала философии / А. В. Ахутин. – СПб. : Наука, 2007. – 783 с.
4. Аврелий Марк. Размышления /С. М. Роговин (пер. с лат); С.А. Котляревський (посл.). – М. : ЭКСМО, 2008. – 415 с.], Епіктета, Плотіна [Плотин. Эннеады. В 7 т. / Пер. [Т. Г. Сидаша](#) под ред. О. Л. Абышко. (Серия «Plotiniana»). СПб. : Из-во Олега Абышко, 2004—2005. [Т. 6] Шестая эннеада. Трактаты I–V. 2005. – 480 с.
5. Древнеиндийская философия (начальный период). М. : Из-во социально-экономической литературы, 1963. – 272 с.
6. Древнекитайская философия. Собрание текстов в 2-х томах. М., 1972–1973, Т. 1– 348 с.
7. История государства и права зарубежных стран. В 2-х т. Т. 1. / Отв. ред. д.ю.н., проф. Н.А. Крашенинникова, О.А. Жидков. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: НОРМА, 2007. – 720 с.
8. Конфуций. Изречения (перевод, предисловие и комментарий И. И. Семенов). М., 1994. – 280 с.
9. Марченко О.В. Філософія права : навчальний посібник / Марченко О.В. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. – 2015. – 304 с.
10. Марченко О.В. Римське право як чинник формування античного освітнього простору / Науковий вісник. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. – Київ: Гілея. – Випуск 71. – 2013. – С. 177–184.
11. Черниловский З.М. Всеобщая история государства и права. Учебник-М., ООО «ТК Велби», 2002.
12. Философия права : курс лекций : в 2 т. / отв. ред. М. Н. Марченко. – М., 2011. – Т. 1. – 552 с.; Т. 2. – 512 с.
13. Философский словарь / авторы-сост. : И. В. Андрущенко, О. А. Вусатюк и др. – К : А.С.К., 2006. – 1056 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

дослідити особливості філософського осмислення права за часів Античності, розкрити сутність та основні напрями філософії у цей період.

ВСТУП

Виникнувши в умовах поділу людей на вільних і рабів, антична політико-правова думка сформувалась і розвивалась як ідеологія вільних громадян. Свобода – фундаментальна цінність і основний предмет дослідження давньогрецької політичної теорії і практики.

Державність у Давній Греції виникає на початку I тис. до н.е. у формі самостійних і незалежних полісів – окремих міст-держав, що включали поряд з міською територією також і прилеглі сільські поселення. Всюди в давньогрецьких полісах розгортається запекла боротьба за владу, результатом якої стає утвердження однієї з форм державного устрою, зокрема демократії в Афінах і Абдерах, олігархії у Фівах і Мегарах, аристократії у Спарті. Нерідко у тих чи інших полісах на тривалий час встановлювалась тиранія. Ці процеси знайшли своє відображення і філософське осмислення у давньогрецьких правових вченнях.

I. ПЕРИОДИЗАЦІЯ АНТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

У філософсько-правовій думці Давньої Греції традиційно виділяють три складові:

– *період архаїки* (IX – VI ст. до н.е.) пов'язаний із зародженням і становленням давньогрецької державності. В цей період спостерігається помітна раціоналізація уявлень про право (у творчості Гомера, Гесіода та «семи мудреців») і формується філософський підхід до проблем держави і права (Піфагор і піфагорійці, Геракліт);

– *період класики* (V – перша половина IV ст. до н.е.) – це час розквіту давньогрецької філософії та політико-правової думки, яка знайшла своє вираження у вченнях Демокрита, софістів, Сократа, Платона та Аристотеля;

– *період пізньої класики* (друга половина IV-II ст. до н.е.) – період еллінізму, коли відбувався поступовий занепад давньогрецької державності, а грецькі поліси переходили під владу спочатку Македонії, а потім і Риму. Філософське осмислення права представлене в цей час у вченнях Епікура, стоїків і Полібія.

Перші філософи періоду архаїки (Фалес Мілетський, Анаксимандр і Аніксімен із Мілета, Геракліт Ефеський, Піфагор з острова Самос, Ксенофан із Колофона, Парменід Егейський) шанували богів, але у своїй мудрості спиралися, в першу чергу, не на авторитет богів, а на власні умоглядні висновки. Предметом їх міркувань був пошук першооснов всього суцього. Так,

для Геракліта це був вогонь, для Анаксимандра – апейрон (безмежне), для Піфагора – число. Лише зусиллям свого розуму вони намагалися реконструювати процеси походження Всесвіту, Землі, людства, багато в чому випереджаючи науку на століття і тисячоліття вперед.

Філософи періоду архаїки вже утворювали міжполісне співтовариство мислителів-мудреців, які відкривали свої школи, активно спілкувалися із мешканцями полісів, навчаючи їх або просто вступаючи в дискусію. Інтелектуальний діалог філософів виплеснувся на площі та інші публічні місця й викликав жвавий інтерес з боку громадян полісу, адже у тогочасній суспільній свідомості вже були вкорінені традиції дискусії, колективних пошуків істини.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

У філософсько-правовій думці Давньої Греції традиційно виділяють три складові: *період архаїки* (IX – VI ст. до н.е.), *період класики* (V – перша половина IV ст. до н.е.), *період пізньої класики* (друга половина IV-II ст. до н.е.). Остаточо культурний феномен античної філософії і раціонально обумовленого права оформлюється у період класики (V–IV ст. до н.е.).

II. РОЗВИТОК ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ ДАВНЬОГРЕЦЬКИМИ МИСЛИТЕЛЯМИ

Давньогрецька філософія зародилась на узбережжі Малої Азії, де знаходилися грецькі міста-колонії. Це місце називалось Іонією. Тому філософію, яка там сформувалася, прийнято називати іонійською.

«Першопрохідцем» на філософській ниві прийнято вважати Фалеса (приблизно 640 – 545 до н.е.). Фалес був родом із малоазійського міста Мілет і належав до «семи мудреців» (в цій кагорті також були Піттак, Періандр, Біант, Солон, Клеобул та Хілон). На думку історика Плутарха, мудрість Фалеса вперше вийшла за межі практичних потреб. За формою вираження афоризми «семи мудреців» були близькі до прислів'їв. Ці короткі вислови називалися «гномами» й містили, як правило, міркування про необхідність дотримуватись певної «міри» та «середини» у всіх справах і вчинках. Широкою популярністю користувалися, наприклад, такі гноми: «Середня дорога є найкращою» (Клеобул), «Нічого понад міру» (Солон), «Не роби сам того, що ти засуджуєш в інших» (Фалес). Мудреці наполегливо підкреслювали основоположне значення справедливих законів у полісному житті.

До Мілетської школи приєднується Геракліт (приблизно 520 – 460 рр. до н.е.), батьківщиною якого було сусіднє з Мілетом місто Ефес. Геракліт стверджував, що первоначалом світу є вічно живий Вогонь, в міру спалахуючий та в міру згасаючий. Доля Космосу визначається активністю цього вогню. Власне це і є, за Гераклітом, загальна закономірність, вічний логос, який лежить в основі всіх подій світу. Справедливість (*dike*) полягає в

тому, щоб слідувати загальному божественному логосу, без якого у людей не було б самого уявлення про справедливість.

Грецький філософ Демокріт (близько 470 – 366 рр. до н.е.) зажив славу «філософа, який сміється». Зі слів Сенеки, сміх Демокріта був викликаний несерйозністю всього того, що люди роблять із серйозним виглядом. Сам Демокріт вважав найбільш серйозним заняття науками.

За Демокрітом, поліс і його закони – це штучні витвори, необхідність яких зумовлена переходом людської спільноти від стадної форми існування до цивілізованого життя. Співвідношення природного і штучного – це співвідношення того, що об'єктивно існує, «по правді» (за законами природи, в істинній реальності), і того, що існує лише завдяки «спільній ухвалі» людей.

Відповідність природі Демокріт розцінює як критерій справедливості в етиці, політиці і законодавстві. «Те, що вважається справедливим, – зауважує Демокріт, – не є таким: несправедливо те, що суперечить природі».

Політико-правова тематика стала предметом дослідження софістів, які вийшли на філософську «арену» у V ст. до н. е. в умовах зміцнення і розквіту античної демократії. Найменування «софіст» походить від слова «софос» (мудрий). Розрізняли два покоління софістів: старших (Протагор, Горгій, Продик, Гіппій, Антифонт та ін.) і молодших (Фрасимах, Каллікл, Лікофрон).

Платон (427–347 рр. до н. е.) – один з видатних мислителів не тільки Античності, але й всієї історії розвитку філософської, політичної та правової думки. Ідеальна держава розуміється Платоном (в діалозі «Держава»), як втілення світу ідей в земному суспільно-політичному житті – в полісі. Платон виступав проти крайнощів у матеріальному забезпеченні – багатства і бідності, за помірність, середній достаток. Головна соціально-економічна відмінність спроектованої Платоном ідеальної держави від всіх інших держав полягає в тому, що у ній подоланий розкол на багатих і бідних.

Справедливість, на думку Платона, як ідея і як сутність полісу та його законів полягає в тому, щоб кожен займався своєю справою і не втручався у чужі. Так, ремісники і селяни мали забезпечувати державу ресурсами для існування, воїни – охороняти її, забезпечувати належний порядок, а філософи – здійснювати мудре управління державою. Характеризуючи справедливість в ідеальній державі, Платон писав: «Займатися кожному своєю справою, це, мабуть, і буде справедливістю»; «...справедливість полягає в тому, щоб кожен мав своє і виконував теж своє»

Аристотель (384–322 рр. до н.е.), учень Платона, також зробив суттєві кроки на шляху всебічної розробки науки про політику, яка включала в себе і вчення про право та закон як форми політичної справедливості. У своїй «Етиці» він пише: «Отже, поняття «справедливість» означає як законне, так і рівномірне, а несправедливість – протизаконне і нерівномірне (ставлення до людей)» (Етика, V, § 2).

Мислитель розрізняв справедливість *розподільчу* і *зрівнювальну*.

Розподільча справедливість – це прояв справедливості при розподілі влади, почесностей, виплат тощо «за чеснотою» (Етика, V, § 6).

Зрівнювальна справедливість діє в сфері обміну і «виявляється у зрівнянні того, що складає предмет обміну» (Етика, V, § 5). Цей вид справедливості застосовується у сфері цивільно-правових угод, відшкодування завданих збитків, злочину і покарання.

Період пізньої класики у розвитку давньогрецької філософії права. Криза давньогрецької державності виразно проявився в філософсько-правовій думці періоду пізньої класики.

В основу стоїцизму було покладено розуміння долі як керуючого і панівного початку (*hegemonikon*). Доля у навчанні стоїків виступає в якості такого «природного закону» («загального закону»), який має в той же час божественний характер і сенс. Так, Зенон був переконаний, що «природний закон є божественним і має силу, аби повелівати (робити) правильне і забороняти протилежне».

Основні природноправові вимоги стоїцизму – жити в злагоді з природою, з вимогами природного (загального) закону світобудови. Ця позиція добре розкривається Хрисиппом: «Тому (вища) мета – жити в злагоді з природою – згідно зі своєю природою і загальною природою, нічого не роблячи такого, що забороняється загальним законом, тобто розумом, що проникає всюди. У світлі природноправових уявлень стоїків рабство не має виправдання, оскільки воно суперечить загальному закону співжиття людей.

Спираючись на уявлення про універсальний характер природного закону (справедливості), грецькі стоїки Зенон і Хрисипп в своїх творах про державу, а слідом за ними і їх римські послідовники (Сенека, Марк Аврелій, Епіктет) обґрунтовували космополітичні ідеї про те, що всі люди – це громадяни єдиної світової держави.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Всесвітньо-історичне значення духовної спадщини античної Греції, складовою частиною якої є політичні та правові вчення, обумовлене тим, що давньогрецькі мислителі були першовідкривачами в багатьох галузях людського пізнання. Йдеться не лише про неординарний внесок античних греків в історію філософської, політичної та правової думки, а й про створення ними теоретико-методологічного «фундаменту» для подальшого розвитку європейської культури.

III. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ

Історія давньоримської правової думки охоплює ціле тисячоліття і в своїй еволюції відображає суттєві зміни у соціально-економічному та політико-правовому житті Римської імперії. Своєрідність територіальної, політичної та соціально-економічної організації цієї войовничої держави зумовлює вихід правової системи за межі полісу, і відповідно – за межі приватного і соціального життя людини. На підкорених територіях римляни розповсюджували свою мову, культуру і форми державного управління, встановлювали свої закони. Водночас вихід за окреслені полісом межі не

призвів до розпаду правової системи Риму на низку підсистем, як це відбулося у Македонії або у Єгипті. Римському праву вдалося зберегти свою цілісність, при цьому розповсюдивши свою владу на значні території і підкоривши незчисленну кількість народів.

Значним досягненням давньоримської думки було створення самостійної науки – юриспруденції. Римські юристи ретельно розробили великий комплекс політико-правової проблематики в галузі загальної теорії держави і права, а також окремих юридичних дисциплін (цивільного права, державного та адміністративного права, кримінального права, міжнародного права).

Марк Туллій Цицерон (106–43 рр. до н. е.) – загальновідомий римський оратор, юрист, державний діяч і мислитель. В його творчості значна увага приділена проблемам держави і права. Найбільш повно ці питання освітлені в його роботах «Про державу» і «Про закони». Цілий ряд політико-правових проблем розглядається і в інших його творах (наприклад, у праці «Про обов'язки»), а також у численних політичних і судових промовах. Теоретичні погляди Цицерона в галузі держави і права також зазнали значного впливу давньогрецької думки і, перш за все, вчень Платона, Аристотеля, Полібія і стоїків.

Основними представниками римського стоїцизму були **Луцій Анней Сенека** (3–65 рр.), **Епіктет** (близько 50 – 140 рр.) і **Марк Аврелій Антоній** (121–180 рр.). Їх загальнотеоретичні уявлення знаходилися під значним впливом філософських, етичних і політико-правових концепцій давньогрецьких стоїків (Зенона, Хрисиппа, Панетія, Посидонія та ін.). Творчість римських стоїків розвивалася в умовах кризи цінностей полісної ідеології, зміцнення режиму цезаризму, перетворення Римської імперії у світову державу.

Поступова трансформація Римської республіки в імперію, зростання ролі держави у соціальному і політичному житті суспільства, і відповідно у житті кожної окремої людини, зумовили необхідність переосмислення і правового ідеалу.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Римське право стало тією системою, яка забезпечила перетворення полісу у світову державу. Це був потужний механізм, який дозволяв римлянам утримувати владу над підкореними народами. Вирішальну роль у розвитку римського права відіграла давньогрецька філософія, зокрема, такі течії, як стоїцизм, епікурейство.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

1. Мислителі античної Греції і античного Риму відіграли визначну роль в історії формування і розвитку всієї духовної культури людства. Величезним є їхній вклад у скарбницю політичної та правової думки. Вони стояли біля витоків теоретичного підходу до проблем держави, права, політики, інших державно-правових явищ, формування юриспруденції.

2. Особливо велика роль належить давньогрецьким мислителям. Саме завдяки їм було зроблено перехід до раціонально-логічного способу пізнання і пояснення оточуючого світу та суспільних явищ. На цій новій теоретичній базі ними вперше було поставлено, розроблено і концептуально оформлено фундаментальні проблеми політико-правової тематики. У багатоманітності форм філософсько-правових уявлень давньогрецьких мислителів, тією чи іншою мірою, можна прослідкувати усі визначальні ідеї, які пізніше розвиваються і стають провідними в європейській і світовій правовій та політичній думці. Цінність античної політичної та правової думки полягає у тому, що вона оформилася і розвивалася, як ідеологія вільних людей. Свобода – фундаментальна цінність, головна мета зусиль і стержнева ідея всієї давньогрецької політичної та правової теорії і практики.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час вивчення теми особливу увагу слід приділити давньогрецьким мислителям. Саме завдяки їм було зроблено перехід до раціонально-логічного способу пізнання і пояснення оточуючого світу та суспільних явищ. На цій новій теоретичній базі ними вперше було поставлено, розроблено і концептуально оформлено фундаментальні проблеми політико-правової тематики.

Для вдалого засвоєння цієї теми, студентам варто звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри соціально-гуманітарних дисциплін.

Під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних мислителів, зокрема звернути увагу на праці Ахутіна А. В. (Ахутин А. В. Античные начала философии / А. В. Ахутин. – СПб. : Наука, 2007. – 783 с.)

ТЕМА № 4. «ПРАВОРОЗУМІННЯ ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА В ЕПОХУ ВІДРОДЖЕННЯ ТА РЕФОРМАЦІЇ»

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Джерела, ознаки та напрями розвитку середньовічної філософії права.....__
2. Філософсько-правові погляди та вчення Аврелія Августина, Томи Аквінського, М. Падуанського.....__
3. Філософсько-правова думка в Київській Русі.....__
4. Соціокультурні фактори формування світоглядних позицій філософів права в епоху Відродження Філософсько-правове вчення Н. Макіавеллі.....__

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Барышков В. П. Аксиология личностного бытия / Владимир Петрович Барышков. – М. : Логос, 2005. – 192с.
2. Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І. Філософія права. – К., 2003.
3. Максимов С. І. Філософія права : сучасні інтерпретації : вибр. праці : статті, аналіт. огляди, переклади (2003-2010). – Х., 2010. – 336 с.
4. Марченко О.В. Філософія права : навчальний посібник / Марченко О.В. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. – 2015. – 304 с.
5. Декарт Р. Міркування про метод, щоб правильно спрямувати свій розум і відшукувати істину в науках / В.А. Андрушко, С. Гатальська (пер. з фр.). – К. : Тандем, 2001. – 101 с.
6. Макиавелли Н. Государь. – М.: Планета, 1990. – 80 с.
7. Макиавелли Н. Государь: Сочинения. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс; Харьков: Изд-во «Фолио», 2001. – 656 с.
8. Философский словарь / авторы-сост. : И. В. Андрущенко, О. А. Вусатюк и др. – К : А.С.К., 2006. – 1056 с.
9. Франк С.Л. Духовные основы общества/ С.Л. Франк. М.: Республика, 1992. –
10. Розин В.М. Генезис права: методологический и культурологический анализ. – М.: NOTA VENE Медиа Трейд Компания, 2003. – 336 с.
11. Сливка С. С. Філософія права : навч. посіб. – Л., 2010. — 264 с.

МЕТА

дослідити особливості філософського осмислення права у добу Середньовіччя та на перших етапах епохи Відродження і Реформації, розкрити сутність та основні напрями філософії у цей період.

ВСТУП

На зміну античному світосприйняттю приходять християнство, що стало визначальним для розвитку філософії права в епоху Середньовіччя. Християнство стає тією духовною силою, що відкриває перед Європою перспективи культурного розвитку. Воно єдине являло собою цілісний інститут, що сприяв подоланню моральної смуги і вказував необхідні світоглядні орієнтири. Біблія та інші канонізовані церковні книги утворюють метатекст середньовічної культури. Церква та відповідні соціальні осередки – монастирі, рицарство, папство – структурують світ, формують цілісний соціокультурний простір. Християнські метатексти вже встановлюють правила і норми співжиття індивідів у державі, відображають зв'язок буття людини із Богом.

У цей час філософія втрачає провідну роль, яку мала в Античному світі, і поступається релігії. Отже, світогляду «середнього тисячоліття» притаманний геоцентризм. Центральне місце відводиться Богу, Творцю усього сущого, а кожен крок людини сприймається з позицій божественного промислу.

I. ДЖЕРЕЛА, ОЗНАКИ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

Середньовічна культура – це культура тексту, символом якої була Біблія. Людина Середньовіччя постійно ототожнювала себе із певною біблійною моделлю життя або образом, взятими із релігійних текстів. Таким чином, вона ідентифікувала себе за допомогою «фрагментів» інших, як правило, містичних особистостей.

Символізм породжує ієрархічність, що забезпечує упорядкованість і єдність Всесвіту у світогляді людини. Все суще перебуває у певних зв'язках, чи то панування, чи то підкорення. Так, навіть природні стихії можна розташувати по висхідній, залежно від їхньої близькості до Бога. Ієрархічність визначала життя не лише природи, але і суспільства. Воно являло собою певну піраміду, де соціальні ролі розташовувалися від менш значущої, до більш вагомої із станової точки зору. Суспільна ієрархія співвідносилася із ієрархією небесною, а тому вважалася вічною і була освячена Богом.

Таким чином, визначальними для характеристики середньовічного світогляду стають такі ознаки:

- (1) релігійність як основа світорозуміння і способу життя, теоцентризм;
- (2) поєднання в людині двох полярних сутностей – богоподібності і гріховності;
- (3) символічність світогляду, прагнення осягнути «таємні письмена» природи і суспільства;
- (4) прагнення до універсальності, всеєдності світу;

(5) чітка ієрархічність, що пронизувала усі сфери земного і небесного життя.

Визначальною для становлення християнського світогляду стала «патристика» – філософія і теологія «батьків церкви» у III – VIII століттях.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Визначальним для Середньовіччя стає і принцип синкретизму, тяжіння до універсальності. Яскраво виражена поляризація на матерію і дух, небесне і земне не заважала людині цієї епохи прагнути до осмислення світу у цілому, до розуміння його як завершеної всеєдності.

II. ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ ТА ВЧЕННЯ А. АВГУСТИНА, Т. АКВІНСЬКОГО, М. ПАДУАНСЬКОГО

Найбільш вагомий внесок у розвиток західної патристики зробив Аврелій Августин (354–430 рр.) – один з видатних ідеологів християнської церкви, фундатор основоположних засад християнської філософії. Його політичні і правові погляди викладені в роботах «Про град Божий», «Про вільну волю» і ряді інших творів.

Августин розрізняє в людській душі такі здібності як воля, розум і пам'ять. Вольове начало штовхає людину у світ пристрастей і плотських бажань. Але та ж сама воля, ставши справді вільною, перетворюється на акт віри. Отже, віру Августин пов'язував з вольовою здатністю людини. Віра – це вищий акт волі. Але віра потребує допомоги розуму, що піднімає нас до розуміння Божественної суті. Таким чином, Августин виступає з позиції гармонії віри і розуму. Його формула «Вірую, щоб розуміти» відкриває шлях середньовічному раціоналізму.

Тома Аквінський (Аквінат) жив приблизно у 1226–1274 роки. Тома використовує у своєму вченні аристотелівський гілеморфізм, згідно з яким усе суще складається з матерії і форми.

Аквінат доводив, що на найнижчому ступені буття форма складає лише зовнішню визначеність речі. Це відповідає формальній причині (*causa formalis*). Сюди слід віднести неорганічні стихії і мінерали.

На наступному ступені форма з'являється як кінцева причина (*causa finalis*), яка характерна для рослин. Вони отримують свою доцільну форму ніби зсередини, у процесі зростання.

Третій рівень – це тварини, і тут форма стає діючою причиною (*causa efficiens*). Тому тварини можуть переміщатися у просторі і відчувати.

Нарешті, на четвертому ступені форма з'являється вже не в якості організуючого принципу матерії, а сама по собі, тобто незалежно від матерії (*forma separata*). Тут форма є духом, розумною душею.

Марсилій Падуанський народився приблизно у 1270 році, хоча справжня дата нікому невідома.

Марсильй Падуанський відстоював тезу про те, що справжнє джерело всякої влади – народ. Від нього походить як влада світська, так і духовна. Тільки він один є носієм суверенітету і верховним законодавцем. Щоправда, під народом Падуанський розумів зовсім не усе населення держави, а лише кращу, найбільш достойну його частину.

Державна влада діє передусім за допомогою законів. Падуанський різко заперечував твердження, начебто всі закони виходять з одного вищого, вічного і божественного правового начала. Закон, за його визначенням, – це припис, що супроводжується примусом. Головна мета закону – правда і загальне благо. Другорядна мета – твердість і міцність влади, адже закон, утримуючи владу від свавілля і згубних пристрастей, тим самим робить її міцною. Тому усяка влада повинна управляти на підставі закону. А творцем законів має бути народ.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Середньовічна культура – це культура тексту, символом якої була Біблія. Людина Середньовіччя постійно ототожнювала себе із певною біблійною моделлю життя або образом, взятими із релігійних текстів. Такий підхід знайшов своє відображення у правовому світогляді середньовічної людини, для якої первинним і головним був Закон Божий. Ключовим для творчості мислителів у цей час був мотив боротьби між світською та духовною владою за панівне становище.

ІІІ. ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ДУМКА В КИЇВСЬКІЙ РУСІ

Історичними джерелами української філософії були західноєвропейська філософія і філософська думка Київської Русі. Вона розвивалася не шляхом переробки міфологічних уявлень у філософські, як це було в країнах Стародавньої Індії, Китаю або Стародавньої Греції, а шляхом критичного засвоєння вже усталених філософських поглядів сусіда Київської Русі – Візантійської імперії. Провідним стає платонівський мотив «любомудрія», тобто «Софіїне» розуміння філософського знання. У платонівсько-християнській традиції «Софія», тобто «мудрість», тлумачиться як особистісно забарвлене поняття, а не якесь абстрактне поняття, що свідчить про екзистенціальність (життєвосмисловість) філософської думки. Власне і християнство сприймається під знаком Софії. Недаремно саме Софії – Мудрості в Київській Русі було присвячено три її головних храми: у Києві, Новгороді та Полоцьку, а хрещення Русі зображується одним із перших київських любомудрів Іларіоном як прихід «премудрості Божої» – Софії. Тому мудрість є не просто «віданням», себто знанням. Вона є знанням не речей самих по собі, а їх суті, яка є «божественним задумом» їх творіння.

Прийняття християнства та поширення писемності зумовили появу історичних і правових творів найрізноманітніших жанрів (хроніки, трактати, правові збірники тощо). Культурним підйомом позначене князювання **Ярослава Мудрого** (1019 – 1054 рр.). Активне політико-правове життя (вічові

збори в містах, прийняття правового збірника – Руської Правди, взаємовідносини з іншими країнами) сприяло розвитку правового мислення.

Візантійська культура створила оригінальну філософію державного права, що спирається на східно-християнську теологію. Її практичним відображенням був Кодекс Юстиніана (529 р.), який по праву вважається вершиною римського законодавства.

Значний вплив на формування теорії етичної поведінки мала широка монастирська громадськість, що славилася багатою духовною традицією. Вона створювала специфічний культурний різновид християнського Сходу. Візантія була прикладом відтворення християнської культури у високоорганізованій державній цивілізації, що знайшло своє відображення в її правовій системі.

Характерною рисою давньоруських кодексів – *«Статуту святого князя Володимира, який охрестив усю землю руську»*, *«Статуту князя великого Ярослава, сина Володимира»*, а також *«Руської правди»* – було розмежування двох понять – гріха і злочину. Цей підхід корінням своїм сягав візантійського спадщини і був наслідком компромісу, укладеного між християнською етикою і римським цивільним правом

Із затвердженням феодального ладу на українських землях (Київ, Чернігів, Острог, Володимир-Волинський й ін.) загально-християнський світогляд став панівним. Широке поширення набула патристична література, в якій розвивалися філософські ідеї щодо розуміння Бога, світу і людини. Перекладалися і досить вільно тлумачилися твори Сіріана, Іоанна Златоуста та інших мислителів того часу. Так, у переказі *«Шестидення»* Василя Великого містився значний природничо-науковий матеріал й було наведено інтерпретації окремих місць із творів Іоанна Дамаскіна та інших представників патристики, а також фрагменти з творів Фалеса, Парменіда, Платона, Демокріта, Аристотеля. *«Шестидення»* вважалося своєрідною енциклопедією того часу.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Визначальною тенденцією для розвитку філософсько-правової думки у Київській Русі, становлення та еволюції її політичної системи, було те, що конфігурація влади у Київській Русі поєднувала в собі монархічну, аристократичну, демократичну й теократичну моделі управління, які водночас конкурували між собою. Саме баланс різних напрямів та гілок політичної влади забезпечував єдність і цілісність цієї держави на довготривалому відрізку історичного часу.

Естетизм і пантеїзм патристичних творів певною мірою протистояв християнському світогляду. Незнищенність дохристиянських поглядів українців, вільне тлумачення творів патристичної літератури об'єктивно сприяли запереченню теологічного світогляду, утвердженню світської ідеології.

IV. СОЦІОКУЛЬТУРНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНИХ ПОЗИЦІЙ ФІЛОСОФІВ ПРАВА В ЕПОХУ ВІДРОДЖЕННЯ. ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ВЧЕННЯ Н. МАКІАВЕЛЛІ.

Початок епохи Відродження справедливо пов'язують із відкриттям у XV – XVI століттях природи як об'єктивної реальності і предмета глибокого дослідження. В цей час «руйнується» замкнений фізичний простір Середньовіччя, розширюються межі свідомості, змінюється ставлення людини до самої себе і своєї ролі у світі, а відповідно і тип мислення. Людина постає у центрі безмежного світу, і для неї принципово важливим стає усвідомлення своєї величчч і здатності перетворювати світ. Результатом закріплення таких світоглядних позицій стали великі географічні відкриття і технічні винаходи (компас, телескоп, мікроскоп, застосування пороху військовими тощо).

Пік реформаційного руху припадає на XVI століття. Якщо першою країною, з якої починається Відродження, була Італія, то осередком Реформації стала Німеччина.

Для Відродження та Реформації характерними є такі спільні риси: руйнація феодальних та виникнення ранньокапіталістичних відносин, посилення авторитету буржуазних прошарків суспільства, критичне переосмислення релігійних вчень, потужний зсув у бік секуляризації, розвиток світської культури. Ідеологи Відродження та Реформації черпали потрібні їм уявлення про державу, право, політику, закон із скарбниці духовної культури античної цивілізації. Саме антична спадщина стала багатим ґрунтом для розвитку тих державницьких ідей та філософсько-правових моделей, що необхідні були для вирішення нових історичних завдань.

Ніколо Макіавеллі (1469 –1527 рр.) народився у Флоренції у родині незаможного юриста. Мислитель стверджував, що «люди швидше вибачать смерть батька, ніж втрату власності» («Государ», розділ XVII). Макіавеллі доводить, що людина – це дивовижне поєднання добра і зла, і зло так само властиве людській природі, як і добро.

У творах Макіавеллі політика не лише відділялась від моралі, а й протиставлялась загальновідомим уявленням про належне та неналежне, ганебне й почесне, гуманне й антигуманне. Діяльність держави від досліджував як таку сферу прояву інтересів, почуттів, настроїв людей, соціальних спільнот і урядів, у якій діють особливі правила, не тотожні нормам моралі.

Держави, писав Макіавеллі, створюються та утримуються не лише завдяки військовій силі; методами здійснення влади є також хитрість, підступність та ошуканство. «Потрібно знати, що з ворогом можна боротись двома способами: по-перше, законами, по-друге, силою. Перший спосіб властивий людині, другий – звірові; але з огляду на те, що першого виявляється недостатньо, то доводиться застосовувати другий».

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

Твори Макіавеллі мали значний вплив на подальший розвиток філософсько-правової думки. У них сформульовані та обґрунтовані головні програмні вимоги буржуазії: недоторканність приватної власності, безпека особистості та майна, республіка як найкращих засіб забезпечення «благ свободи», підпорядкованість релігії політиці тощо.

ВИСНОВКИ ЗА ТЕМОЮ

1. Середньовічна культура – це культура тексту, символом якої була Біблія. Людина Середньовіччя постійно ототожнювала себе із певною біблійною моделлю життя або образом, взятими із релігійних текстів. Такий підхід знайшов своє відображення у правовому світогляді середньовічної людини, для якої первинним і головним був Закон Божий. Ключовим для творчості мислителів у цей час був мотив боротьби між світською та духовною владою за панівне становище. Загалом же питання про те, яка владна структура повинна бути головною: духовна (церква) чи світська (держава), є визначальним для розвитку середньовічного правового світогляду. Ідеологами першої були Августин, Тома Аквінський, другої – Данте, Марсілій Падуанський, Вільям Оккам. Проте, незважаючи на ці суперечності, непохитною залишалася монархічна ідея.

2. У XV–XVI століттях, що ввібрали у себе реформаторський рух і культурне відродження, утвердилися правові та політичні основи громадянського суспільства.

По-перше, набула активного розвитку ідея природної, моральної, правової, релігійної рівності людей. Ця ідея лягла в основу численних політико-правових концепцій і масових релігійно-політичних рухів. По-друге, після майже півторастолітньої перерви держава почала розглядатися як самостійне по відношенню до релігії і церкви суспільне утворення, а в окремих випадках як таке, що навіть має перевагу над ними. По-третє, нова політико-правова ідеологія ґрунтувалася на раціоналістичній методології та вивченні державно-правової практики.

Незважаючи на суттєві відмінності, Реформація і Відродження, доповнюючи і продовжуючи одне одного, мали спільну мету — подолання середньовічної схоластики. Обидва ці рухи відображали кризу середньовічної філософії й ідеології і разом створювали передумови для становлення нової філософії і науки.

Головною передумовою і першопричиною держави було визначено «природу людини», її прагнення та інтереси. Держава і право розглядалися у нерозривному зв'язку з інтересами людей, їх відносинами, історією і природним середовищем. Ці методологічні положення мали на меті обґрунтування антифеодальної програми, що утверджувала загальнолюдські цінності, підносила ідею особистості, звільненої від феодальних кайданів і наділеної правами і свободами.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час вивчення теми особливу увагу слід приділити працям Томи Аквінського і Н. Макіавеллі, які є яскравими представниками досліджуваних епох. Саме завдяки їм було зроблено перехід до раціонально-логічного способу пізнання і пояснення оточуючого світу та суспільних явищ. На цій новій теоретичній базі ними вперше було поставлено, розроблено і концептуально оформлено фундаментальні проблеми політико-правової тематики.

Для вдалого засвоєння цієї теми, студентам варто звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри соціально-гуманітарних дисциплін.

Під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних мислителів

Рекомендовано ретельно ознайомитись із працями Н. Макіавеллі (Макиавелли Н. Государь: Сочинения. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс; Харьков: Изд-во «Фолио», 2001. – 656 с.)

ТЕМА № 6: «ІДЕЯ ПРАВА У ФІЛОСОФСЬКИХ ПРАЦЯХ МИСЛИТЕЛІВ ЕПОХИ ПРОСВІТНИЦТВА»

(2 год.)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Характерні риси філософії права в епоху Просвітництва.
2. Просвітницькі ідеї Б. Спінози, Джона Локка, Ж.Ж. Руссо, Ш.Л. Монтеск'є.
3. Вольтер та його концепція правової держави.
4. Німецька класична філософія права: І. Кант, Й. Фіхте, Г. Гегель.
5. Реалізація просвітницьких ідей у творчості Г. Сковороди.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І. Філософія права. – К., 2003.
2. Максимов С. І. Філософія права : сучасні інтерпретації : вибр. праці : статті, аналіт. огляди, переклади (2003-2010). – Х., 2010. – 336 с.
3. Марченко О.В. Філософія права : навчальний посібник / Марченко О.В. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. – 2015. – 304 с.
4. Марченко О.В. Філософські пріоритети осмислення права: методологічна рефлексія ключових понять / Науковий вісник ДДУВС. – № 1. – 2013. – С. 67–74.
5. Марченко О.В. Право як ціннісно-нормативна система: темпоральний аспект / Науковий вісник. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. - Київ: Гілея. – Випуск 75. – 2013. – С. 213–216.
6. Нерсисянц В. С. Философия права. – М., 2005. – 656 с.
7. Розин В.М. Генезис права: методологический и культурологический анализ. – М.: NOTA BENE Медиа Трейд Компания, 2003. – 336 с.
8. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. ; за ред. О. Г. Данильяна. – Х., 2009. – 208 с.
9. Філософія права : проблеми та підходи / за заг. ред. П. М. Рабіновича. – Л., 2005. – 290 с.
10. Філософія права: Навч. посіб. / О.О. Бандура, С.А. Бублик, М.Л. Заїнчковський та ін; за заг. ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ

дослідити особливості філософського осмислення права у добу Просвітництва, розкрити сутність та основні напрями філософії у цей період.

ВСТУП

Просвітництво – це важливий етап розвитку європейської ідеології та культури кінця XVII – початку XIX століття. Етимологія слова «просвітництво» (від «світло») вказує на магістральний напрямок діяльності представників цього ідейно-естетичного руху – розвіювати темряву незнання і невігластва, навчати, виховувати людину, озброювати її науковими знаннями.

Друга назва епохи Просвітництва – доба Розуму. Вже саме це слово стало ключовим у назвах наукових, передусім філософських праць цього часу – «Нові досліді про людський розум» Г. Лейбніца (1710 р.), «Про розум» К. Гельвеція (1758 р.), а також «Критика чистого розуму» (1781 р.) і «Критика практичного розуму» (1788 р.) І. Канта.

Отже, підґрунтям та визначальною ознакою ідеології Просвітництва була безмежна та щира віра в перетворюючу і всеперемагаючу силу людського розуму й освіти, у неминучість настання так званого «царства розуму». Саме у цій вірі коріниться і домінуючий настрій тієї доби – оптимістичне, засноване на принципах раціонального розуму, сприйняття реальності, у тому числі і правової.

I. ХАРАКТЕРНІ РИСИ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА В ЕПОХУ ПРОСВІТНИЦТВА

Просвітництво – це важливий етап розвитку європейської ідеології та культури кінця XVII – початку XIX століття. Етимологія слова «просвітництво» (від «світло») вказує на магістральний напрямок діяльності представників цього ідейно-естетичного руху – розвіювати темряву незнання і невігластва, навчати, виховувати людину, озброювати її науковими знаннями.

Ключовою ознакою західноєвропейської філософської думки XVII століття стає її раціоналізм. Оцінюючи культурно-історичну своєрідність епохи Просвітництва, В. Стьопін зауважує, що техногенна цивілізація почала набирати обертів у XVII – XVIII століттях, в епоху підготовки і розгортання першої промислової революції, становлення науки Нового часу, ранніх буржуазних революцій... Наука відвойовує собі право на формування самостійної цілісної картини людини і природи як результату об'єктивного дослідження світу. Людина у цей час осмислюється як сила, що протистоїть природі, втручається у перебіг її процесів, перетворює об'єкти природи на необхідні для неї предметні форми. Природа осмислюється у цій системі цінностей як місце застосування людської сили.

підґрунтям та визначальною ознакою ідеології Просвітництва була безмежна та щира віра в перетворюючу і всеперемагаючу силу людського розуму й освіти, у неминучість настання так званого «царства розуму». Саме у цій вірі коріниться і домінуючий настрій тієї доби – оптимістичне, засноване на принципах раціонального розуму, сприйняття реальності, у тому числі і правової.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Підґрунтям та визначальною ознакою ідеології Просвітництва була безмежна та щира віра в перетворюючу і всеперемагаючу силу людського розуму й освіти, у неминучість настання так званого «царства розуму». Саме у цій вірі коріниться і домінуючий настрій тієї доби – оптимістичне, засноване на принципах раціонального розуму, сприйняття реальності, у тому числі і правової.

II. ПРОСВІТНИЦЬКІ ІДЕЇ Б. СПІНОЗИ, ДЖОНА ЛОККА, Ж.Ж. РУССО, Ш. МОНТЕСК'Є

Визначальним для світогляду Спінози є раціоналізм, тобто осмислення розуму як рушійного фактору еволюції, й переконання у тому, що людському розуму доступне абсолютне знання. Такий підхід знайшов своє відображення в його розумінні держави і правової реальності в цілому.

Державу і право Спіноза уявляє як органічну частину природи. У природі немає випадковостей – усе в ній зумовлено необхідністю. Природне право ототожнювалося мислителем із здатністю будь-якого компоненту природи до самозбереження. Закон самозбереження – верховний закон для всього суцього. Люди як «частки природи» теж, наскільки можуть, прагнуть цього.

Сила – це необхідна умова прогресу. Вона потрібна для зародження й подальшого існування усього суцього у відповідності із законом інерції, що діє як у фізичному, так і в соціальному вимірах. Сила, міць індивіда пропорційна обсягам його природних прав: «кожна людина має стільки прав, наскільки сильною вона є».

Проте, в природному стані, де відсутнє загальне для усіх право, люди не в змозі задовольнити свою потребу у самозбереженні і безпечному існуванні. Тому, на думку Спінози, їм зручніше і вигідніше спільно користуватися тим правом на все, яке кожен має від природи. Для цього кожному індивіду слід приборкати свої ниці поривання і об'єднатися з іншими у єдине ціле, підкорившись загальній волі. До спільного і впорядкованого життя, до утворення держави людей штовхає і необхідність разом виробляти матеріальні блага, а потім розподіляти їх між членами суспільства. Тож причин для об'єднання більш ніж достатньо, і людям залишається лише укласти про це договір.

Джон Локк вважається засновником емпіричної філософії. Емпіризм (від грец. *empeiria* – досвід) – філософське вчення, що визнає досвід єдиним достовірним засобом пізнання. Локк доводив, що ідеї, набуті на основі

відчуттів людини – це первинний матеріал для формування знаннєвої бази. Без нього неможливий розвиток будь-яких ідей.

Локк визначав державу як сукупність людей, які об'єдналися в єдине ціле під егідою встановлених ними ж законів і створили особливі органи для залагодження конфліктів та покарання порушників законів. Особливість держави він бачив у наявності політичної влади, яка відрізняється від інших видів влад. «Владу посадової особи над підданими слід відрізняти від влади батька над своїми дітьми, від влади господаря над своїми слугами, від влади чоловіка над своєю дружиною і від влади пана над своїм рабом».

Політична влада – це влада, яка продукує закони і застосовує силу для запровадження їх у життя, а також для захисту народу від зовнішньої небезпеки. Об'єднуючись у державу на основі суспільного договору, народ сам визначає обсяг прав, який їй делегується. Державі надається стільки політичної влади, скільки необхідно для забезпечення природних прав і політичних свобод громадян. Локк виступає проти гоббсовського наділення держави необмеженою, абсолютною політичною владою. Він пропонує обмежити владу держави принципами: згоди громадян, невідчужуваності свободи, розподілу влади і опору тиранії.

Важлива особливість вчення Локка полягає в тому, що він обґрунтував існування ідеї прав і свобод людини ще до появи держави. Природний стан, за Локком, – «стан повної свободи дій, а також розпорядження своїм майном і власне собою», «стан рівності, при якому всяка влада і всяке право є взаємними, ніхто не має більше за іншого».

До основних природних прав Локк відносив:

- (1) право на життя і особисту недоторканність;
- (2) право на працю і власність;
- (3) право на свободу думки, слова, совісті.

Жан-Жак Руссо – один із найбільш яскравих і оригінальних мислителів за всю історію розвитку філософських і політичних вчень. У своїх політичних трактатах він досліджує проблеми держави і права з позиції обґрунтування і захисту ідеї народного суверенітету.

У природному стані, стверджував Руссо, немає приватної власності, усі вільні і рівні. Нерівність тут може бути лише фізична, обумовлена природними відмінностями людей. З появою приватної власності і соціальної нерівності починається боротьба між багатими і бідними. Знищення рівності спричинило, на думку Руссо, «жахливу смуту». Аби бідним врятувати себе, а багатим зберегти свої статки, вони домовилися («уклали угоду») про створення держави і законів, яким підкорятимуться усі.

Ключовими у працях Ж.-Ж. Руссо, присвяченим питанням державного устрою і влади, стали твердження: держава має бути народною; закони повинні створюватися народом, без посередництва виборних представників і партійних кандидатів, аби кожен громадянин зміг зробити свій внесок у побудову правової системи у державі;

Шарль Луї Монтеск'є (1689–1755рр.) французький мислитель, філософ епохи Просвітництва – син свого часу, великий просвітник, а не реакціонер чи ідеолог аристократичного лібералізму, як вважають деякі західні дослідники, які наголошують на його відданості історичним традиціям. Новаторство Монтеск'є якраз і полягало у тому, що він обґрунтував новий, буржуазний устрій суспільства за допомогою аргументів, понять, положень з арсеналу створених раніше філософсько-правових вчень, спираючись при цьому на історичний і соціологічний підхід до розуміння правових явищ.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Ключовими у працях Ж.-Ж. Руссо, присвяченим питанням державного устрою і влади, стали твердження: держава має бути народною; закони повинні створюватися народом, без посередництва виборних представників і партійних кандидатів, аби кожен громадянин зміг зробити свій внесок у побудову правової системи у державі; ідеальна держава передбачає збереження балансу між громадянами, урядом, що реалізує виконавчу владу, і народом-законодавцем, який власне і є громадяни, але у всій повноті прояву їх «загальної волі» і лише у момент законотворчості. Руссо щиро вірив, що відкрив людям шлях до істинного блага, створив для них нову громадянську релігію Розуму, яка, з одного боку, допоможе ефективно управляти народом заради його ж блага, а з іншого – забезпечить згоду між людьми і процвітання держави.

ІІІ. ВОЛЬТЕР ТА ЙОГО КОНЦЕПЦІЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Вольтер (Франсуа – Марі Аруе) (1694–1778 рр.) – філософ, письменник, правозахисник, історик.

Вольтер належав до тих мислителів, які першочергове значення надають не формам управління у державі або ж конкретним інститутам і процедурам влади, а принципам, що реалізуються за допомогою цих інститутів і процедур. Для нього такими соціально-політичними і правовими принципами були свобода, власність, законність, гуманність.

Критику феодальних порядків Вольтер здійснював з позицій раціоналізму. Так, він був переконаний, що на зміну деспотичному правлінню прийде царство розуму і свободи, в якому кожній людині будуть надані природні права: право на особисту недоторканність, право приватної власності, право вільно розповсюджувати свої твори (свобода друку), свобода совісті та ін. Під свободою Вольтер розумів усунення феодальних пережитків, що сковували творчу ініціативу людини, її приватнопідприємницьку діяльність. Пов'язуючи благополуччя націй з розвитком торгівлі і накопиченням багатств, Вольтер, як представник ліберальної буржуазії, підкреслював значення розкоші у забезпеченні соціального прогресу.

Інша важлива сторона його діяльності стосується боротьби з релігією. На той час єзуїти, що фактично керували Францією, були ще в силі, інквізиція охоплювала всю країну.. Його заклик «розчавити гадину» звучав по всій

Франції, а критика релігійних книг і дій церковників підривала не тільки авторитет церкви, а й весь абсолютистський режим.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Заслуга Вольтера полягає в тому, що він: (1) систематизував положення програми французького Просвітництва; (2) заклав основи просвітительської критики релігії; (3) послідовно відстоював інтереси ліберальної буржуазії; (4) активно виступав проти феодальних порядків; (5) пропагував «освічений абсолютизм»; (6) підготував теоретичне підґрунтя для подальшого розвитку політико-правових вчень у західноєвропейській філософії права.

IV. НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА.

Іммануїл Кант (1724 – 1804 рр.) – видатний німецький учений, філософ, засновник німецької класичної філософії, чиї праці мали величезний вплив на розвиток філософської думки XVIII і наступних століть.

Свої умовиводи Кант будує, спираючись на теорію ейдосів Платона: «Тому, що ми називаємо ідеалом, у Платона відповідає ідея божественного розсудку;... людський розум містить у собі не лише ідеї, а й ідеали, які ...мають практичну силу (як регулятивні принципи) і лежать в основі досконалості здійснених актів... Ідея дає правила, а ідеал слугує первообразом для уявлення про те, як йому слідувати; в нас немає іншого дороговказу для наших вчинків, крім поведінки цієї божественної людини в нас, з якою ми порівнюємо себе і стаємо краще, однак все одно не в змозі зрівнятися із нею».

Першообраз права містить у собі усі можливі модуси права: від права як індивідуальної потреби до публічного права. Отже, формула, згідно із якою «право є узгодження свавілля однієї особи із свавіллям іншої в межах загального закону свободи» є універсальною в застосуванні як до природного, так і до позитивного права в їх сучасному розумінні.

Квінтесенцією розуміння права, яке у Канта нерозривно пов'язане із визначенням свободи, є його «категоричний імператив»: *«право – це сукупність умов, за яких свавілля однієї особи сумісне із свавіллям іншої у відповідності із загальним законом свободи»*.

Філософія права Канта долає традиційно слабкі місця теорії природного права. Тому вона була взята за основу багатьох «теорій справедливості», зокрема концепцій Дж. Ролза, Ю. Габермаса, О. Хеффе. Проте при всій оригінальності і фундаментальності цієї теорії вона містить низку спірних запитань, що викликають критику і дискусії, серед них: абсолютизація безумовних моральних вимог в обґрунтуванні права, ігнорування мотивів доцільності і вигоди у створенні правових норм; суто трансцендентальний характер його підходу, що не достатньо враховує емпіричні моменти права; наполягання на універсальному характері права, єдиного для всіх культур тощо.

Фіхте Йоганн Готліб (1762–1814 рр.) – німецький філософ, представник німецької класичної філософії.

На відміну від Канта, який вважав людину громадянином двох полярних світів (світу природи, де панує зовнішня детермінація, і світу свободи, в якому особа сама встановлює собі закон), Фіхте стирає межу між чуттєвим світом (природою) та світом умоглядним (свободою). Якщо у Канта відносини причини і наслідку характеризували світ природи, а мети й засобів – світ свободи, то у Фіхте цільовий (телеологічний) принцип стає універсальним і для свободи, і для природи.

Оскільки цілевідповідність стала у Фіхте універсальним принципом діяльності людини у сфері моралі (практики), то і основною формою практичного «Я» стає прагнення до цілездійснення. Воно, у свою чергу, буде життєздатним за умови протилежно спрямованої діяльності, яка сприймається «Я» як певна перешкода. Без перепони неможливе саме прагнення, інакше «Я» збіглося б з метою свого прагнення і перестало б існувати як таке, що прагне. Такою універсальною перешкодою, за Фіхте, виступає природа. Вона пробуджує це практичне «Я» до існування, запалюючи його потяг, та вказує на перепони, які слід подолати.

Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770–1831 рр.) – німецький філософ, представник німецької класичної філософії.

Гегелівська «філософія права» являє собою цілком успішну спробу упорядкування фундаментальних прав людини, інститутів, громадських об'єднань та перетворення їх у розвинуту систему.

У своїй «Філософії права» Гегель розглядає проблему власності, причому він категорично проти розуміння власності як чогось ганебного. Розправу над людьми, що володіють власністю, вважав неприпустимою. Виступав проти рівності як зрівняльного розподілу власності. Він пророкує: якщо будуть зроблені спроби зрівнювання власності, розподілу порівну її між людьми, то це призведе до злиднів. Такі спроби не можуть бути результативними через те, що нерівність неодмінно відновить себе сама. Велику увагу Гегель приділяє проблемам суспільного договору, осмисленню держави, злочину, переходу від права до моралі. Це комплексне полотно державно-правових розробок, що не втратили актуальності і до сьогоднішнього дня. Найбільш затребуваною стає у Гегеля ідея громадянського суспільства.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

Філософія права Канта долає традиційно слабкі місця теорії природного права. Тому вона була взята за основу багатьох «теорій справедливості», зокрема концепцій Дж. Ролза, Ю. Габермаса, О. Хеффе. Проте при всій оригінальності і фундаментальності цієї теорії вона містить низку спірних запитань, що викликають критику і дискусії, серед них: абсолютизація безумовних моральних вимог в обґрунтуванні права, ігнорування мотивів доцільності і вигоди у створенні правових норм; суто трансцендентальний характер його підходу, що не достатньо враховує емпіричні моменти права; наполягання на універсальному характері права, єдиного для всіх культур тощо.

V. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОСВІТНИЦЬКИХ ІДЕЙ У ТВОРЧОСТІ Г. СКОВОРОДИ

Григорій Савич Сковорода (1722 – 1794 рр.) – видатний український філософ, поет і педагог. Був всебічно обдарованою людиною: за свідченнями сучасників та біографів він вільно грав на декількох музичних інструментах, мав неординарний голос та музичні здібності, феноменальну пам'ять, талант до малювання.

За життя мислителя не було опубліковано жодного з його творів, а розповсюджували їх у вигляді рукописів сам автор і його прихильники. Внесок Сковороди в ідеологію вітчизняного праворозуміння і державотворення полягає у розробленні загальних проблем людини, її природи, ідеї щастя, самопізнання, рівності і свободи.

Свобода для мислителя «навіть не злото», оскільки «проти свободи воно лиш болото». Спираючись на здобутки античних філософів (Піфагора, Сократа, Платона, Епікура, Горация, Вергілія, Плутарха, Цицерона, Сенеки) та мислителів епохи Відродження (Лейбніца і Руссо, Прокоповича), мандрівний філософ у процесі роздумів над проблемами суспільства і держави створив власну етико-гуманістичну систему розуміння ідеального, людини, особистості – «філософію серця».

Демократичні ідеї сивої античності і народні ідеали XVIII ст. стали предметом глибокого філософського аналізу Г. Сковороди. Він з боєм говорив про беззаконня, нестерпне свавілля царських чиновників і воєначальників, безглузде марнотратство російських дворян і українських панів і разом з цим – про страждання селянських мас, що зубожіє у цьому світі несправедливості і зла. Мислитель-гуманіст вважав, що поширені серед імущих і знатних членів суспільства сребролюбство та лихварство породжені владолюбством і неробством. У своїх творах письменник-філософ не раз називає володарів влади «лицемірами», «мавпами святості».

Знаючи порядки царського двору, мислитель дійшов висновку: чим менше буде прав, тим менше стане «беззаконників», тих, хто «ломиться крізь законів цивільних паркани». Він неодноразово наголошував на «дикості» самодержавної влади, на посиленні ненависті до неї з боку простого народу, закликав «визначати смак не по шкаралупі, а по ядру», вимагав від чиновників «не панувати над тілами, а керувати душами».

Із творчої спадщини Сковороди постає образ майбутнього державного діяча нового типу – Людини з великої літери. Людини, для якої верховним канонем буття є моральний закон, висока духовність, чистота серця, душевний спокій, цілісна натура, самопожертвування, совість, розум, потяг до справедливості, «сродна праця».

ВИСНОВКИ ДО П'ЯТОГО ПИТАННЯ

Сковорода увійшов до історії вітчизняної філософсько-правової думки як концептуальний основоположник народовивчення, як ідейний предтеча національного відродження, як поборник справедливого суспільного устрою, де панують моральний закон, висока духовність і свобода, де завдяки «сродній праці» і любові людей одне до одного немає місця злим вчинкам і помислам.

ВИСНОВКИ ЗА ТЕМОЮ

1. Ключовою ідеєю Просвітництва було повалення станово-феодалного ладу і утвердження суспільства, заснованого на рівності людей, їх правах і свободах. В процесі вироблення принципів організації майбутнього суспільства постійно обговорювалося питання про зв'язок власності із ступенем реалізації прав і свобод особи. Буржуазною стала та політико-правова ідеологія, яка або визнавала неподоланність майнової нерівності (Вольтер, Монтеск'є та ін.), або пропонувала пом'якшити полярність багатства і убогості, певною мірою зрівняти майно людей, залишивши власність приватною (Руссо та ін.). Від буржуазної відрізнялася соціалістична ідеологія, основна ідея якої полягала в заміні приватної власності спільністю майна. Важливим здобутком програми створення громадянського суспільства було уявлення теоретиків-соціалістів про необхідність майнових, економічних гарантій прав та свобод особи.

2. Німецька класична філософія залишається неперевершеним досягненням філософської думки, до якого й сьогодні звертаються філософи. Вона тому має загальнолюдське значення, подібне за значущістю до мистецтва і науки, що намагалася відповісти на питання, які людство ставило перед собою з самого початку розвитку філософії, на ті питання, якими воно переймається й сьогодні. І німецькі класики здебільшого пропонують на них загальнолюдські способи вирішення.

3. Сковорода увійшов до історії вітчизняної філософсько-правової думки як концептуальний основоположник народовивчення, як ідейний предтеча національного відродження, як поборник справедливого суспільного устрою, де панують моральний закон, висока духовність і свобода.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Під час вивчення теми особливу увагу слід приділити ідеям класиків німецької філософії – Канта і Гегеля, які є яскравими представниками Просвітництва. Саме завдяки їм було подолано традиційно слабкі місця теорії природного права. На цій новій теоретичній базі ними було поставлено, розроблено і концептуально оформлено фундаментальні проблеми політико-правової тематики.

Для вдалого засвоєння цієї теми, студентам варто звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри соціально-гуманітарних дисциплін.

ТЕМА № 7: «ФІЛОСОФІЯ ПРАВА МОДЕРНОГО ЗРАЗКА»**(2 год.)****ПЛАН ЛЕКЦІЇ:**

1. Філософські пріоритети некласичного осмислення правової реальності.
2. Філософсько-правове вчення Карла Маркса і Фрідріха Енгельса.
3. «Воля до влади» у вченні Ф. Ніцше та психологічна теорія права Л. Петражицького.
4. Філософія права М. Бердяєва.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Марченко О.В. Філософія права : навчальний посібник / Марченко О.В. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. – 2015. – 304 с.
2. Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І. Філософія права. – К., 2003.
3. Философия права: Учебник / О.Г. Данильян, Л.Д. Байрачная, С.И. Максимов и др. Под. ред. О.Г. Данильяна. – М. : Из-во «Эксмо», - 2005. – 416 с.
4. Циппеліус Р. Філософія права: підручник: Пер. з нім. – К.:Тандем, 2000. – 300 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ

дослідити особливості філософського осмислення права в епоху Модерну, розкрити сутність та основні напрями філософії права у цей період.

ВСТУП

В межах історико-філософського знання модернізм (від франц. Moderne – сучасний) слід розуміти як певний напрям розвитку суспільної думки, що в основі своїй передбачає оновлення і перетворення, заперечення традиційних культурних і соціальних форм, пошук нових принципів, невмотивоване експериментування. Джерела модернізму вбачають і в раціоналізмі Нового часу, з його вірою у прогрес, і в культурних експериментах ХІХ-ХХ століть, і у глобальних суспільних потрясіннях початку ХХ століття (Перша світова війна, Жовтневий переворот 1917 р.). Проте, усі концепції модернізму єдині у своєму радикальному прагненні докорінно перебудувати існуючий світ. Модернізм виходить з ідеї знищення жорстких, замкнених економічних, політичних, духовних та інших систем, які уповільнюють природний процес оновлення суспільства. Стрижнем модерністських процесів в історичному контексті, як правило, вважається індустріалізація, технічне удосконалення матеріального життя людини, а також лібералізація політичного устрою суспільства.

I. ФІЛОСОФСЬКІ ПРІОРИТЕТИ НЕКЛАСИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Серед численних спроб дефінітивного означення поняття «модернізм» із філософського погляду та встановлення його хронологічних меж заслуговує на увагу позиція Д. Кіплінгера, який характеризує модерністську добу як тривалу неясність «або-або», що мала місце у соціокультурному просторі наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ століття. Саме цей період викликає неабиякий інтерес, зокрема в аспекті формування нового типу правових відносин, що суперечив устоям традиційного суспільства. Дух перетворення, прогресу, докорінної руйнації застарілих схем державного устрою, притаманний суспільній свідомості в цей буремний час, знайшов свій прояв і у філософсько-правових вченнях.

Модерн як соціокультурна епоха проектувався на дві базові економічні моделі – ліберал-капіталізм і соціалізм, які в однаковій мірі претендували на спадок Просвітництва, уособлений в раціоналізмі. Економічна історія ХХ століття пронизана драматичним протистоянням двох систем – капіталістичної і соціалістичної. Марксистки вважали свою теорію найбільш «сучасною», а отже, були переконані, що майбутнє – за соціалізмом, який здолає «архаїчний капіталізм», як економічну модель, заражену рудиментами минулого. Ліберальні економісти, з свого боку, вбачали у соціалізмі економічну гетеродоксію, що нівелювала прості й зрозумілі принципи вільного ринку, природного економічного егоїзму й соціальної рівності можливостей, які лежать в основі світоглядних фундацій модернізму.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Із проведених узагальнень очевидним стає прагнення модернізму до малодосліджених пограничних галузей знання. І якщо для раціоналізму істинна лежить на поверхні і є для нашої свідомості чимось ясним і зрозумілим (*clare et distincte*), а все, що не може бути сформульоване логічно (містика, марення), не може вважатися істинним, то для модерністів усе зовнішнє виступає лише проявом внутрішньої сили або, за висловом В. Соловйова, «внутрішньої цілісності». Саме внутрішні (приховані) сили самої людини, як-от воля (у Ф. Ніцше), підсвідомість (у З. Фрейда), класова ідеологія (у К. Маркса) виступають як світоутворююча сила у формуванні правової реальності наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ століття.

II. ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ВЧЕННЯ К. МАРКСА І Ф. ЕНГЕЛЬСА

Марксизм, як сукупність різноманітних теоретико-світоглядних систем, що виступали від імені робітничого класу і претендували на роль єдиної істинної методології наукового пошуку, склався у вигляді самостійної доктрини у другій половині 40-х рр. ХІХ ст. Його фундатором став Карл Маркс, який розробив

основоположні принципи історичного і діалектичного матеріалізму, і разом із Ф. Енгельсом створив цілісне політичне, економічне філософське вчення.

В основі філософії К. Маркса і Ф. Енгельса – прагнення побудувати онтологію (й теорію пізнання) на засадах світу товарного виробництва, а тому центром теорії стає економічний розум. Вони були переконані, що засоби праці є не лише мірилом розвитку людської робочої сили, але й показником сформованості суспільних відносин. Отже, через економічне осмислення виробництва подавалася онтологічна, соціальна, політична й історична реальність.

Обґрунтовуючи необхідність і близькість насильницької комуністичної революції, Маркс і Енгельс доводили, що в 40-і рр. ХІХ століття капіталізм став гальмом суспільного розвитку. Силою, здатною вирішити протиріччя між зростаючими продуктивними силами і капіталістичними виробничими відносинами, що заважають розвитку цих продуктивних сил, є пролетаріат. Пролетаріат, здійснивши всесвітню комуністичну революцію, побудує нове, прогресивне суспільство без класів і політичної влади.

Маркс і Енгельс надавали великого значення дослідженню класової сутності держави і права. «Сучасна державна влада, – писали вони, – це тільки комітет, який керує загальними справами всього класу буржуазії». У праці «Походження сім'ї, приватної власності і держави» Енгельс доводив, що держава виникла в результаті розколу суспільства на класи з протилежними економічними інтересами, і саме вона є «державою виключно панівного класу і в усіх випадках залишається по суті машиною для придушення пригнобленого, експлуатованого класу». У тій же роботі Енгельс виклав типізацію держав за їх класовою сутністю: рабовласницька, феодална, капіталістична держави.

За вченням Маркса і Енгельса, право теж носить класовий характер. В «Маніфесті комуністичної партії», звертаючись до буржуазії, вони писали: «Ваше право є лише зведена в закон воля вашого класу, воля, зміст якої визначається матеріальними умовами життя вашого класу».

Тезу про єдність держави і права, права і закону, про особливий взаємозв'язок політичної і юридичної надбудов конкретизовано у Маркса і Енгельса рядом важливих теоретичних положень:

(1) держава і право разом з'являються на історичній арені і разом зійдуть з неї;

(2) кожному історичному типу держави відповідає свій, адекватний йому тип права;

(3) право не може розвиватися і функціонувати без держави, тому що держава є той політичний організм, що переводить соціальне в правове і стежить за тим, щоб розвиток суспільних відносин відповідав праву;

(4) держава, в свою чергу, немислима без права. По-перше, тому що «сама організація державного механізму повинна одержати своє оформлення в праві». По-друге, веління державної влади повинні бути обов'язковими для населення всієї країни, а це неможливо, говорить в «Німецькій ідеології», якщо не

виражати державні веління у вигляді загальнообов'язкових правил поведінки, в нормах права. Саме державна охорона, можливість державного примусу, які стоять за правовою нормою, і є основною специфічною рисою, що відрізняє правові норми від інших соціальних норм.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Марксизм, незважаючи на усі розбіжності і розколи у колі його прихильників, уникнув долі доктрин і догматичних теорій першої половини ХІХ ст., що стали надбанням вузьких гуртків однодумців. Поширенню марксизму і становленню його як впливового напрямку політико-правової ідеології сприяла організація Міжнародного Товариства Робітників (Інтернаціонал). Через цю організацію Маркс і Енгельс отримали можливість широкого для того часу ідейного впливу на робітничий рух. Тим більше, що ще з «Маніфесту комуністичної партії» марксизм був твердо орієнтований не на якусь певну країну, а на всесвітню пролетарську революцію.

У боротьбі за вплив на робітничий рух чимале значення мала теоретична і публіцистична діяльність Маркса і Енгельса, особливо вихід у світ першого тому «Капіталу», який по праву було названо останнім словом політичної економії.

ІІІ. «ВОЛЯ ДО ВЛАДИ» У ВЧЕННІ Ф. НІЦШЕ ТА ПСИХОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ ПРАВА Л. ПЕТРАЖИЦЬКОГО.

Фрідріх Ніцше (1844 – 1900 рр.) – видатний німецький філософ і поет.

Людина, вважав Ніцше, – це «зарозуміла комаха», «вища помилка природи», в якій найяскравіше проявляється «воля до влади». Але людина одночасно і найбільш страждаюча істота, адже вона прагне виділитися, відійти від тваринного начала в собі і керуватися розумом. Причину страждань людини Ніцше вбачає в оманах, породжених людським розумом. Корисними для людини і суспільства є такі омани, як істина, мораль, свобода, право.

Відмінність людей Ніцше пояснює неоднаковим кількістю «волі до влади»: одні (обрані, аристократія, еліта) – обдаровані натури – мають багато влади, інші – низького походження – мало. Про цінність людини можна судити за кількістю притаманної їй «волі до влади».

Обрані є, на думку Ніцше, творцями культури, творцями вищих духовних цінностей. Водночас він припускав створення цінностей і завдяки рабській праці мас, натовпу. Тому підпорядкування і рабство виправдані.

Ідеал державного устрою, на думку Ніцше, знаходиться в минулому, в античній культурі, де найбільш яскраво виражена аристократична «воля до влади», де на основі рабської праці натовпу створена висока культура, великі шедеври мистецтва, до яких не може піднятися культура сучасного, ніцшеанського століття.

Культура ж ХІХ століття, твердив мислитель, хвора: необхідно здійснити переоцінку цінностей в усіх сферах життя і відродити ідеали колишньої культури. Причину занепаду сучасної йому культури Ніцше вбачав у політичній нестабільності в Європі, у поширенні такої форми правління, як демократія, яку він називав «історичною формою падіння держави», оскільки панувати намагається більшість, натовп, який не здатен ні до керівництва, ні до створення високої культури.

Ніцше закликав відродити державу, засновану на кастовому принципі. Пропонував створити майбутнє суспільство на основі ієрархічного розподілу його членів у три групи із суворою регламентацією функцій і обов'язків у кожній із груп:

- (1) генії, які покликані правити;
- (2) воїни, вартові права, охоронці закону;
- (3) прості люди, які виконують важку фізичну працю.

Лев Петражицький (1867-1931 рр.) – російський і польський учений, правознавець, соціолог, філософ.

Л.І. Петражицький сформулював концепцію психологічного розуміння права, вивів такі тези:

- (1) право існує у свідомості людини;
- (2) право проявляється у формі мотиваційного тиску на поведінку людини;
- (3) правовідносини існують у формі взаємодії на рівні свідомості людей.

Особливого значення у розумінні правової реальності Петражицький надавав емоціям. Він розрізняв емоції моральні і правові.

Моральні емоції є імперативними (повеліваючими, зобов'язуючими), що диктують певну поведінку як обов'язок, не надаючи нікому права вимагати його безумовного виконання.

Правові емоції – двосторонні, імперативно-атрибутивні. Вони мають обов'язково-домагальний характер, тобто не тільки якась особа зобов'язана щось робити, але й інша має право вимагати від неї виконання даних обов'язків. Сам Петражицький пояснює свою ідею на прикладі того, які емоції людина відчуває, коли добровільно зобов'язується допомогти людині, яка того потребує (мораль), або коли вона зобов'язана сплатити певну суму за надану послугу (право).

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

1. Ніцше зовсім не вітає грубу силу і жорстокість, як вважають ті, хто не достатньо знайомий із його творчістю. Він швидше виступає за свободу духу, за ту великодушність, яка воістину вище за озлоблення і образу; за вищий інтелект у фізично розвиненому тілі; за безмежне прийняття цього світу, при якому вічне повернення до першопочатків в осмисленні суцього несе людині радість пізнання і усвідомлення своєї величі.

2. Психологічна теорія права Петражицького привернула увагу філософів і соціологів до проблем нормативної природи і структури правосвідомості, стимулювала дослідження в галузі юридичної психології. Вона викликала

активну критику у наукових колах, проте мала й чимало послідовників (Ж. Гурвич, П. Сорокін, М. Тімашев). Завдяки цій теорії очевидною стала недостатність суто позитивістського або природно-правового тлумачення права. Відповідно теоретичні обґрунтування Петражицького стали передумовою нових течій у правознавстві, як-от правовий реалізм, соціологічні школи у Франції і США.

IV. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА М. БЕРДЯЄВА

Микола Олександрович Бердяєв (1874 – 1948 рр.) – релігійний і політичний філософ, філософ-містик, засновник «нового християнства», розвивав ідеї персоналізму, один з основоположників екзистенціалізму, публіцист.

Найвищою цінністю Бердяєв проголошував свободу, що тлумачилася ним як меонічна, тобто первинніша за Бога, і його творінь, і життя взагалі. Оскільки свобода вважається первинною, то вона може бути не метою діяльності, а тільки її передумовою – «до свободи не можна прийти, із свободи можна тільки вийти». Відтак соціальне життя є вільним самовиявленням особистостей. Звідси виводиться культ героїчності та геніальності. Однак Бердяєв не відкидав і значення етики закону. Заборонні соціальні норми мають значення як умова становлення самодисциплінованої особистості, взірцем якої є середньовічний лицар і святий.

Закон у Бердяєва має тільки відносне значення. Вільна особистість, якщо і приймає (чи відкидає) якусь норму, то не за соціальним велінням, а за власним вибором. Політична площина етики розгортається як вчення про належну суспільну організацію. У цій якості виступає теократія. В основу цього устрою покладається ідея соборності. Остання може мати лише загальнолюдський характер – «людство соборно відпало від Бога, соборно має і повернутися». Шлях до теократії – творчість соціальна (утвердження «правди хліба», подолання об'єктивованості родини, держави, утворення незалежних громад) і духовна (містицизм – безпосереднє пізнання Абсолюту). Держава (в усіх її проявах) мислиться Бердяєвим як необхідний атрибут етики закону, вона вбирає неминуче зло, присутнє в об'єктивованому світі. В етиці свободи держава постає стороннім явищем. Особистість захищена від неї власним законом.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

Творчість М. Бердяєва – яскрава сторінка в історії української, російської та французької культур. Ім'я філософа широко відоме у світі. Доля людини у часі та вічності, її свобода, гідність, творча активність – головна тема його роздумів. Бердяєв знаний як філософ-екзистенціаліст, містик, метафізик, але особливе місце в його доробку посідає соціальна, суспільно-політична проблематика з характерним етико-релігійним баченням.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

1. Друга половина XIX – початок XX ст. ознаменувалися запеклою боротьбою заснованого на просвітницьких традиціях раціоналістичного світогляду та духовно-релігійної філософії. При усій актуальності узагальнень, постулати духовно-релігійної філософії аж ніяк не збігалися з далеко не ідеальними реаліями тодішнього життя. Ідеалізм втрачав свої позиції і з розвитком науки й, за визнанням його представників, не міг задовольняти дослідне природознавство в якості адекватної методологічної основи.

2. У царині філософії, зокрема філософії права, актуалізувалася така складна суміш ключових філософських ідей, як індивідуалізм, антропоцентризм, об'єктивізм, гедонізм, утилітаризм, еволюціонізм.

Розробка цих ідей відбувалася переважно у вищих навчальних закладах Харкова, Києва, Одеси. Так, уже в цей період Київський університет перетворився на значний осередок гуманітарної думки не тільки в Україні, а й у Росії. І не випадково, що саме в ньому навчалися або працювали мислителі, що ввійшли до золотого фонду філософії російського духовного Ренесансу: М. Бердяєв, Є. Трубецької, С. Булгаков, Л. Шестов, Г. Шпет та багато інших.

3. Досягти гармонійного поєднання внутрішніх і зовнішніх сутнісних ознак та властивостей «ідеальної» особистості, яка в змозі побудувати нове справедливе суспільство, філософи пропонували як за допомогою кардинальних революційних перетворень, докорінної руйнації основ держави і утвердження панування раціональної свідомості – єдиного природного та досконалого цілого, так і поступово, у ході системних реформ, які передбачали удосконалення суспільства в цілому та кожного окремого індивіда зокрема, що мало вигляд морального оновлення у релігійному, духовному пошуку.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються базові, основоположні положення філософії права Модерну.

При підготовці теми, студентам слід враховувати різнобічні наукові підходи до розуміння філософсько-правових течій даного періоду, їх методологічної місії та методологічної платформи.

Для вдалого засвоєння цієї теми, студентам варто звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри соціально-гуманітарних дисциплін.

Під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.